

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda
Əsədullayev Oqtay Radim oğlu

**“Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi
inkişafında xarici ticarətin artan rolu”**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma: Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər

Elmi rəhbər:

dos. Sevər Məmmədova

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. Məhəmməd Cəmilov

Kafedra müdiri:

prof. Şəmsəddin Hacıyev

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş	2
I FƏSİL. Sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarətin nəzəri-konseptual əsasları ..	4
1.1.Sosial-iqtisadi siyasətin mahiyyəti, vəzifələri və əsas göstəriciləri.....	4
1.2.Xarici ticarət sistemi, onun tənzimlənməsi və strukturu.....	9
II FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət strategiyası və xüsusiyyətləri	33
2.1.Xarici ticarət – Azərbaycan Respublikasının dünya təsərrüfatı sistemində inteqrasiyasının mühüm amili kimi.....	33
2.2.Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin strukturunun kompleks tədqiqi və optimallaşdırılması yolları.....	42
III FƏSİL. Xarici ticarətin Azərbaycan iqtisadiyyatında rolu və perspektivləri	48
3.1.Azərbaycanın xarici ticarət dinamikası, idxal-ixrac strukturunun xüsusiyyətləri.....	48
3.2.Xarici ticarət və sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinin müqayisəli təhlili və perspektivləri.....	60
Nəticə və Təkliflər	74
Ədəbiyyat siyahısı	77
Referat	78
Резюме	80
Summary	83

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın dünya iqtisadi məkanına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi, dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran vacib vəzifələrdəndir. Dissertasiya işində sosial-iqtisadi inkişafın konseptual əsasları, Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi və xarici ticarət strategiyasının tənzimlənməsi xüsusiyyətlərinə baxılmışdır. Xarici ticarət ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan amillərdən biridir. Bu baxımdan xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi, onun düzgün strategiyasının qurulması və bu strategiyanın dəqiq həyata keçirilməsi vacibdir. Xarici ticarət strategiyasının təhlili, işlənilməsi bütün dövlətlərin diqqət mərkəzindədir. Buna görə də mövzunun aktuallığı onun elmi cəhətdən təhlil olunması zəruriliyini əsaslandırır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasını tədqiq edərək onun dinamikasını və sosial-iqtisadi inkişafda necə əhəmiyyət kəsb etdiyini müəyyən etməkdən ibarətdir. Müəyyən olunmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarətin nəzəri konseptual əsasları barədə məlumatların toplanaraq hazırlanması.
- Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarət strategiyasını təhlil etmək
- Təhlil nəticələrini ümumiləşdirib perspektivləri müəyyən etmək və təkliflər vermək.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarət göstəricilərinin analizidir.

Tədqiqatın obyektini. Tədqiqatın obyektini sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri (ÜDM, məşğulluq, və s.), ticarət dövriyyəsi, ixrac, idxal göstəriciləri, və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarətin nəzəri-konseptual əsasları haqqında ətraflı məlumat verilmiş, Azərbaycan xarici ticarət strategiyası, sosial-iqtisadi inkişaf, xarici ticarət göstəriciləri

bütövlükdə müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş, perspektivlər müəyyən olunmuş və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Azərbaycanca sosial-iqtisadi inkişaf, xarici ticarət sahəsində yazılan məqalə və ya ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Həmçinin, sosial-iqtisadi və xarici ticarət göstəricilərinin statistikasına barədə Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Dünya bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun və s. rəsmi məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinin daha da yaxşılaşdırılması üçün xarici ticarət strategiyasının və perspektivlərin müəyyən olunması, təkliflərin hazırlanması, yeni məzənnə siyasətinə keçiddən sonra ixrac potensialının artırılması, qeyri – neft sektorunun inkişafı, iqtisadi sabilliyin saxlanılması baxımından tədqiqat faydalı hesab oluna bilər.

İşin strukturu. Dissertasiya işi üç fəsildən ibarət struktura bölünmüşdür. Birinci fəsildə daha çox nəzəri – konseptual mövzular müzakirə olunmuşdur. Burada sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarət barədə sadədən mürəkkəbə nəzəri məlumatlar verilmişdir. İkinci fəsildə eyni mövzu üzrə məhz Azərbaycanın sosial-iqtisadi, xarici ticarət strategiyası və dinamikası barədə cədvəl və diaqramlar da daxil olmaqla məlumatlar verilmişdir. Nəhayət tədqiqatın əsas ağırlıq yükü olan üçüncü fəsil sosial-iqtisadi və xarici ticarət üzrə inkişaf göstəricilərini əks etdirən cədvəl və diaqramlarla əhatə olunmuş, göstəricilər təhlil edilərək yekun nəticəyə gəlinmiş və sonda təkliflər verilmişdir.

I FƏSİL. Sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarətin nəzəri-konseptual əsasları

1.1.Sosial-iqtisadi siyasətin mahiyyəti, vəzifələri və əsas göstəriciləri

Sosial-iqtisadi siyasət əmək bölgüsünə əsaslanaraq iqtisadiyyata məqsədyönlü təsir edən – dövlət institutları, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş hüquqi-normativ qaydalar və digər fəaliyyət alətlərini özündə cəmləşdirən tədbirlər kompleksidir. İqtisadiyyatın inkişafı və təkmilləşməsi sürətləndikcə sosial-iqtisadi proseslərdə iştirak edən və qarşılıqlı münasibətlərdə olan subyektlərin sayı da artır. Müxtəlif sosial-iqtisadi və digər faktorların təsiri altında fəaliyyət göstərən subyektlərin davranışı müxtəlif olur.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı bütün tarixi mərhələlərində əmtəə mübadiləsinin sadə formalarının meydana gəlməsindən başlamış milli dövlətlər çərçivəsində bazar təsərrüfatlarının və müasir, mürəkkəb beynəlxalq kooperasiya formalarının yaranmasınadək yuxarıda şərh olunanlar zərurət olmuş və indi də qalmaqdadır. Bunun ən yaxşı nümunəsi kimi XVII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində baş verən və bəşəriyyətin həyatında yeni sosial-iqtisadi inkişaf mərhələsinin əsasını qoyan sənaye inqilabları dövrünü göstərmək olar. İqtisadi artımın yeni keyfiyyət səviyyəsinə qalxması “kütləvi istehsal üsullarının” mənimsənilməsi və “maşınlı istehsalın” tətbiqi ilə birbaşa bağlı olub, istehsal xərclərinin azalmasını və bu səbəbdən də bazar dövryyəsinin genişlənməsini təmin etdi. Beləliklə, XVIII-XIX əsrlərdə baş verən iqtisadi proseslər fonunda, təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına yaranan zərurət, dövlətlə digər sosial-iqtisadi fəaliyyət subyektləri arasında yeni münasibətlərin formalaşmasına ehtiyac yaratdı. Təsərrüfat sisteminin inkişafı dövlətin təminedicilik rolunun güclənməsini tələb edirdi. Bu, dövlət tərəfindən müvafiq infrastrukturun və hüquqi bazanın yaradılmasını, xarici və daxili təhlükəsizliyin, milli valyutanın dayanıqlığının təmin olunmasını nəzərdə tuturdu. 1929-1933- cu illərdə baş vermiş qlobal iqtisadi böhran bu təhlükəni aşkar göstərdi. Qlobal iqtisadi böhran əslində iqtisadi nəzəriyyə və təcrübədə inqilabi dəyişikliklərə yol açdı. Artıq hamıya aydın

oldu ki, dövlətin iqtisadi proseslərdə rolu dəyişməlidir. İqtisadiyyatın dövlətin tənzimləyici dəstəyinə ehtiyacı inkaredilməz zərurətə çevrildi. Beləliklə “sosial-iqtisadi siyasət” kateqoriyası təsərrüfatçılıq və idarəetmənin mühüm vasitəsinə, alətinə çevrildi.

Sosial-iqtisadi siyasətin hazırlanmasının ilk elementləri XIX əsrin sonlarına aid edilir. İlk dəfə Almaniya kansleri O.Bismarkın təklifi ilə iqtisadi idarəetmədə yeni sahə - sosial sığortalama yaranmışdı. 1883-cü ildə sənayedə çalışanların xəstəliklərdən sığortalanması haqqında, 1884-cü ildə bədbəxt hadisələrdən və nəhayət 1889-cu ildə əlillikdən sığortalanma haqqında qanunlar qəbul edildi və fəhlələrin pensiya təminatı məsələsi həll edildi. Elmi ədəbiyyatda sosial-iqtisadi siyasət anlayışı müxtəlif formalarda şərh edilir. Ən yaxşı şərhərdən biri tanınmış alman iqtisadçısı X.Girşə məxsusdur. Onun fikrincə, dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti iqtisadi proseslərin gedişini nizamlamaq, onlara təsir etmək və ya onların axarını müəyyənləşdirməyə xidmət edən tədbirlər toplusudur. Sosial-iqtisadi siyasətin ən mühüm vəzifələrindən biri rəasional iqtisadi tərəkürün formalaşdırılmasıdır.

Sosial-iqtisadi siyasətin vəzifələri dedikdə, onun həll etməli olduğu əsas məsələlər nəzərdə tutulur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-iqtisadi siyasətin həll etməli olduğu vəzifə və problemlər müxtəlif yanaşmalarla müəyyənləşdirilə bilər. Sosial-iqtisadi inkişafın nəticəliliyi və səmərəliliyi baxımından vəzifələrinin realizasiyası və müvafiq problemlərin həlli əslində qarşılıqlı asılıdır. Ümumi şəkildə sosial-iqtisadi siyasətin əsas vəzifə və problemlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- İqtisadi sistemin məhsuldarlığının və resursların bölgüsünün səmərəliliyinin təmin edilməsi
- Dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi və dövlət büdcəsinin formalaşdırılması
- İqtisadiyyatda dayanıqlığın, inkişafın davamlılığı və tarazlığın təmin olunması
- Ətraf mühitin qorunması və ekoloji tarazlığın təmin edilməsi. Dünyada iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi, insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində qısa və uzunmüddətli dövrlərdə təzahür oluna biləcək iqtisadi problemlərin sayının

çoxalmasına gətirmişdir. Buna görə də təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində hansı istehsal üsulu və məhsulunun ətraf mühitə daha çox zərər vurması və ya zərərli tullantıların toplanması mexanizminin necə fəaliyyət göstərməsinin öyrənilməsi təbiətə daha az zərər vuran sosial-iqtisadi siyasətin aparılmasına imkan yaradır. Belə siyasət zərərli tullantıların azaldılması və ya məhsulların istifadə müddətini çoxaltmaqla, ehtiyatlardan istifadənin məhsuldarlığını və nəticəliliyini artırır və təbiətə dəyən zərərin dolayı azaldılmasını təmin edə bilər. Dünyanın inkişaf yolu göstərir ki, əgər dövlət ətraf mühitə zərərli təsiri azaltmaq üçün reaksiya göstərmirsə, iqtisadiyyatda adekvat struktur dəyişikləri aparmırsa, artan istehsal nəticə etibarilə son həddə çata bilər və sosial-iqtisadi inkişafı dayandıra bilər.

- Gəlirlərin ədalətli bölgüsü və yoxsulluğun azaldılması: Sosial-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələrindən biri milli gəlirin cəmiyyətdə ədalətli bölgüsü ilə əlaqədardır. Dövlət bu istiqamətdə siyasət həyata keçirərək siniflər arasındakı maddi uçurumun qarşısını alır və sosial ədaləti yaratmağa çalışır. Gəlirlərin ədalətsiz bölgüsü zamanı yaranan yoxsulluq probleminin həlli də sosial-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələrindən biridir.

- Bərabər imkanların yaradılması: Bərabərlik prinsipi fərdlərin daha çox təhsili və özünü inkişaf etdirəcəyi müəyyən sahələrə tətbiq edilir.

- Sosial müdafiə: Hər hansı sosial risk - qocalıq, xəstəlik, işsizlik, iş qəzaları və s. görə vətəndaşın gəlirinin azalması və ya ümumiyyətlə gəlirin olmaması zamanı onun digər insanlardan asılı olmadan yaşamasını təmin etmək üçün görülən tədbirlərdir.

- Məşğulluğun təmin olunması və işsizliklə mübarizə: Bütün vətəndaşların gəlir əldə edə biləcəyi iş yerlərinin olması sosial-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələrindən biridir.

- Sosial intizam və sülhün təmin olunması: Sosial dövlət insanlar arasında sinfi, irqi, dini, məzhəb, iqtisadi və s. vəziyyətə görə ayrı-seçkiliyin qarşısını almağa çalışır. Cəmiyyətdə bütün insanların sülh içərisində yaşamalarını təmin edir.

- İşçilərin müdafiəsi: az yaşlı işçilərin müdafiəsi, iş vaxtının nizamlanması, iş yeri şəraitinin təhlükəsizliyinin təmin olunması, əmək haqqı təminatı və s. problemlərin həllinə istiqamətlənmiş tədbirlər görülür.

Ümumi, funksional yanaşma baxımından sosial-iqtisadi siyasətin 6 əsas istiqaməti fərqləndirilə bilər:

1. Sosial-iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən hüquqi normalara münasibət siyasəti;
2. İqtisadiyyatın tənzimlənməsi, rəqabətin qorunması və azad ticarətin inkişafı baxımından iqtisadi nizama münasibət siyasəti;
3. İntegrasiya və xarici iqtisadi siyasət;
4. Təsərrüfat proseslərinə təsir siyasəti;
5. İnkişaf və struktur siyasəti;
6. Ətraf mühitə təsir siyasəti.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin və planlarının koordinasiyası bazar vasitəsilə azad rəqabət mühiti, sərbəst müqavilə bağlamaq imkanları və sərbəst qiymətqoyma şəraitində həyata keçirilir. Rəqabət mühitinin mövcudluğu məhdud ehtiyatların qiymət mexanizminin fəaliyyətini təmin etməklə, ehtiyatların ilkin bazar bölgüsünü şərtləndirir. Mülkiyyətçilər və ya onların səlahiyyət verdikləri menecerlər istehsal və innovasiya ilə bağlı müstəqil qərarlar verirlər. Bazar qiymətlərindən və gələcək istehsal xərclərindən asılı olaraq gözlənilən gəlir və bir sıra hallarda müəssisənin digər məqsədləri istehsal sferalarının genişlənməsini və inkişafını stimullaşdırır. Belə istehsal sferaları əsasən cəlb olunan kapital vasitəsilə gəlir gətirirlər. Rəqabət mühiti şəraitində iqtisadi subyektlərin uzunmüddətli dövrdə öz qazanclarını maksimuma çatdırmağa çalışmaları istehsal faktorlarının cəmiyyət üçün optimal yerləşməsini təmin edir.

Beləliklə, Pareto mənasında optimallıq şəraiti yaranır. Başqa sözlə, ehtiyatların yenidən bölgüsünün başqalarına zərər vurmadan kimlənsə xeyrinə dəyişdirilməsinin qeyri-mümkünlüyü şərti yaranır. Lakin yuxarıda qeyd olunanlar bazarın ideal halında mümkün olur. Təcrübədə isə bazarın özünü tənzimləmə xüsusiyyətləri müxtəlif səbəblərdən zəifləyir. Ona görə də dövlət sosial-iqtisadi siyasət vasitəsilə bazarın tənzimlənmə potensialına təkan verməyə məcburdur.

Ənənəvi olaraq sosial-iqtisadi siyasətin subyektləri dedikdə ilk növbədə dövlət başa düşülür. Lakin bu səthi yanaşma hesab edilməlidir. Belə ki, xüsusilə bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-iqtisadi siyasətin subyektləri çox müxtəlif ola bilər. Həmin subyektlərin sırasına dövlət və onun yerli, regional strukturları ilə yanaşı qeyri dövlət ittifaqları və birlikləri aiddir. Sosial-iqtisadi siyasətin qeyri-dövlət subyektlərinə ayrı-ayrı qrupların maraqlarını ifadə edən qurumlar aiddir. Sosial-iqtisadi siyasətin formalaşması prosesində onun subyektləri arasında daimi mübarizə gedir. Sosial-iqtisadi siyasətin vəzifəsi, əslində daima yeni razılaşma variantlarının hazırlanmasıdır. Sosial-iqtisadi siyasət bütövlükdə, «dövlət tənzimlənməsindən» geniş anlayışdır. Dövlət sosial-iqtisadi siyasəti həyata keçirərkən onun əsas təşəbbüskarı və icraçısı olur.

Sosial-iqtisadi siyasət aktiv şəkildə iqtisadiyyata, iqtisadi artıma, ÜDM-in dinamikasına, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına istiqamətlənmiş prosesdir. Məşğulluğun səmərəli təşkil olunması, əmək, təhsil sistemi, səhiyyə, mədəniyyət və s. sahələrin stimullaşdırılması sistemi olmadan, istehsalı inkişaf etdirmək və digər sosial-iqtisadi parametrləri artırmaq mümkünsüzdür. Elə buna görə də, dövlətin sosial-iqtisadi siyasətdə iştirakı olduqca vacibdir. Sosial-iqtisadi siyasətin səmərəli reallaşdırılması iqtisadi inkişafdan, büdcə təminatından, dövlətin maliyyə ehtiyatlarından asılıdır. Həmçinin, sosial-iqtisadi siyasət iqtisadi artım, maliyyə axınları və büdcə siyasətinə fəal təsir edir.

1.2. Xarici ticarət sistemi, onun tənzimlənməsi və strukturu

Xarici ticarətdən danışarkən onun beynəlxalq ticarət sistemi ilə birbaşa bağlı olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu səbəbdən qarşıda beynəlxalq ticarətin də müasir inkişaf səviyyəsi, strukturu və tənzimlənməsi haqda məlumat veriləcəkdir.

Xarici ticarət milli təsərrüfatlar arasında əmtəə və xidmətlərin mübadiləsidir. “Xarici ticarət” termini ancaq ayrıca götürülmüş ölkə üçün tətbiq edilə bilər. Xarici ticarət siyasəti anlayışı altında dövlətin müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə digər ölkələrlə ticarət münasibətlərinə məqsədyönlü təsiri başa düşülür. Təsərrüfat inkişafının daxili aspektləri ilə sıx əlaqədə olduğundan xarici ticarət siyasətinin əsas vəzifəsi ölkənin daxili istehsalının genişləndirilməsi və milli sərvətin artırılması üçün əlverişli xarici iqtisadi şəraitin formalaşdırılmasıdır. Xarici ticarət siyasəti geniş aspektdə ölkə hökumətinin istehsal amillərinin hərəkəti və istiqamətinə, ticarətin həcmi, strukturu və coğrafi yönümünə və s. müdaxilə məqsədi güdən tədbirlər kompleksi kimi şərh edilir. Xarici ticarət siyasətinin mahiyyəti onun qarşısına qoyulan məqsədlər çoxluğu ilə tam adekvat şəkildə şərh edilə bilər.

Ölkənin beynəlxalq ticarətə müdaxilə etməsinin həcmindən asılı olaraq azad ticarət siyasəti və proteksionist ticarət siyasəti fərqləndirilir. *Azad ticarət siyasəti* zamanı dövlət xarici ticarətə minimum müdaxilə siyasəti yeridir və xarici ticarət azad bazar qüvvələri, tələb və təklif əsasında inkişaf edir. *Proteksionizm siyasəti* zamanı isə ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif vasitələrindən istifadə etməklə daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiəsi siyasəti həyata keçirilir. Proteksionizm nəzəriyyəsinin ən ümumiləşdirilmiş təsviri avstraliya alimi Maks Kordenin adı ilə bağlıdır. O özünün “Proteksionizm nəzəriyyəsi” (1971) adlı kitabında göstərirdi ki, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi birtərəfli, ikitərəfli və çoxtərəfli ola bilər. Birtərəfli tənzimlənmə dedikdə ölkənin dövlət tənzimlənməsi vasitələrindən birtərəfli qaydada, ticarət partnyorları ilə razılaşdırmadan və ya məsləhətləşmələr aparmadan istifadə etməsi başa düşülür. Adətən birtərəfli tədbirlər digər ölkələrin analoji addımlarına qarşı atılır və ticarət partnyorları arasında siyasi gərginliyin

yaranasına səbəb olur. İkitərəfli tənzimlənmə zamanı ticarət siyasəti tədbirləri ticarət partnyorları olan ölkələr arasında razılaşdırılır. Çoxtərəfli tənzimlənmə zamanı isə ticarət siyasəti çoxtərəfli sazişlər əsasında razılaşdırılır və tənzimlənir.

Ölkənin bu və ya digər xarici ticarət siyasətlərini seçməkdə müəyyən məqsədləri olur ki, onları da ümumi şəkildə aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

- 1.Xarici rəqabətdən müdafiə. Ölkələr xarici istehsalçılarla rəqabət qabiliyyətində olmayan yerli sənayeləri müdafiə üçün idxalı məhdudlaşdırma bilirlər.
- 2.İqtisadi artımın təmin edilməsi. Ölkələr xarici ticarət siyasətindən iqtisadi artımın bir vasitəsi kimi istifadə etməyə çalışırlar.
- 3.Bazar çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması. Xarici ticarət daxili bazarın strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün geniş şəkildə istifadə edilir.
- 4.Daxili iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi. Xarici ticarət siyasəti işsizlik və inflyasiya kimi mənfi meyllərin aradan qaldırılması üçün istifadə olunur.
- 5.Dövlət büdcəsinin gəlirlə təmin edilməsi. Bəzən idxala və ixraca tətbiq edilən çoxsaylı vergilər dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində əhəmiyyətli paya malik olur.
- 6.Xarici bazarda inhisar mövqeyinin təmin edilməsi. Bəzən xarici ticarət siyasətinin məqsədi dünya bazarlarında inhisar mövqə əldə etmək olur.
- 7.Sosial və siyasi səbəblər. Xarici ticarət siyasətindən ətraf mühitin qorunması, ölkə əhalisinin sağlamlığının və ümumilikdə genefondun müdafiəsi vasitəsi kimi istifadə edilə bilər.
- 8.Xarici siyasət məqsədləri. Xarici ticarət siyasəti ümumilikdə xarici siyasətin tərkib hissəsi olmaqla birbaşa olaraq onun da məqsədlərinə xidmət edə bilər.

Dünya ölkələrinin həyata keçirdikləri xarici ticarət siyasətinin müasir inkişaf mərhələsində bir-birinə zidd olan, eyni zamanda bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki meyl – *proteksionizm* və *liberallaşdırma meylləri* mövcuddur. Bir tərəfdən beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasına, ticarət maneələrinin aradan qaldırılmasına çalışılsa da, digər tərəfdən əcnəbi kapital və əmtəələrin ölkəyə daxil olması bütün mümkün vasitələrlə əngəllənir. Artıq bir neçə əsrdir ki, iqtisadçılar və siyasətçilər arasında bu iki meylin hansının – milli sənayenin inkişafına şərait yaradan proteksionizmin, yoxsa milli istehsal xərclərini beynəlxalq istehsal xərcləri

ilə əlaqələndirməyə imkan verən azad ticarətin yaxşı olduğu barədə mübahisə davam edir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə üstünlük bu və ya digər yanaşmanın tərəfinə keçib. 1950-1960-cı illərdə beynəlxalq iqtisadiyyat üçün proteksionizmdən imtina və xarici ticarətin liberallaşdırılmasına yönəlmə xarakterik olub. 1970-ci illərin əvvəllərindən isə əks meyli müşahidə olunmağa başlanıb. Ölkələr daxili bazarı xarici rəqabətdən qorumaq üçün bir-birlərinə qarşı daha da təkmilləşdirilmiş vasitələrdən istifadə etməyə başladılar. İnkişaf edən beynəlxalq ticari-iqtisadi və maliyyə əlaqələri real olaraq proteksionizmin məhdudlaşdırılmasını tələb edir. Lakin böhran halları zamanı dünya təsərrüfatının bu və ya digər iştirakçısının zəifləməsi həmin ölkənin ticarətin liberallaşdırılması kursundan müəyyən müddətə geri çəkilməyə məcbur edir. Hazırda beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması meyli daha güclü olsa da proteksionizmə qayıtma halları da tez-tez müşahidə edilir. Azad ticarəti müdafiə edənlərin fikirləri beynəlxalq əmək bölgüsünün verdiyi mənfəətlərə əsaslanır. Belə ki, bazar mexanizminin sərbəst şəkildə fəaliyyəti optimal resurs bölgüsünü təmin edər və dünya istehsalını maksimumlaşdırmaqla bütün ölkələrin bundan faydalanmasına imkan verir. Onların fikrincə, proteksionizm rəqabəti məhdudlaşdırmaqla və istehsalda ayrı-seçkilik tətbiq etməklə resursların səmərəli bölgüsünü pozur, sahibkarların işgüzar aktivliyini azaldır. Buna həmçinin müdafiə ediləcək sahələrin seçimi zamanı çox zaman iqtisadi amillərə deyil, bir qrup adamın mənfəətinə əsaslanması da səbəb olur. Azad ticarət tərəfdarlarına görə, proteksionizm inhisara yol açır, iri firmalar kiçik təsərrüfat subyektlərini bazardan sıxışdırıb çıxararaq və ya da özlərinə birləşdirərək inhisar mövqeyi əldə edirlər. Azad ticarət isə yuxarıdakılara yol verməməklə yanaşı, bazar mexanizminin fəaliyyətinə əsaslandığı üçün bürokratik əngəlləri də minimuma endirir. Proteksionizm tədbirlərinin tətbiqi isə çox qarışıq bürokratik mexanizmin formalaşdırılmasına səbəb olur. Bu isə resurs israfına, korrupsiyaya gətirib çıxara bilər. Xarici ticarətdə proteksionizmi müdafiə edənlər isə bir sıra faktorları irəli sürürlər. Belə ki, onlar proteksionizmin milli təhlükəsizlik, iqtisadi artım, strateji ticarət siyasətlərinin həyata keçirilməsi, dempinqin önlənməsi üçün zəruri olduğunu bildirirlər. Digər səbəblər kimi isə onlar ölkədə məşğulluğun

səviyyəsinin yüksəldilməsi, ticarət şəraitinin yaxşılaşdırılması və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını göstərirlər. Qeyd edilməlidir ki, müasir dövrdə proteksionizm adətən nisbətən dar sahələrdə təmərküzləşir. İnkişaf etmiş ölkələr öz aralarında kənd təsərrüfatı, toxuculuq, hazır paltar və polad sənayeləri üzrə bu siyasəti yeridirlər. İnkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında bu siyasət özünü inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən sənaye əmtələrinin ixracında göstərir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin öz aralarında ticarəti zamanı isə proteksionizmin obyektivi əhəmiyyətli ixrac əmtələri olur.

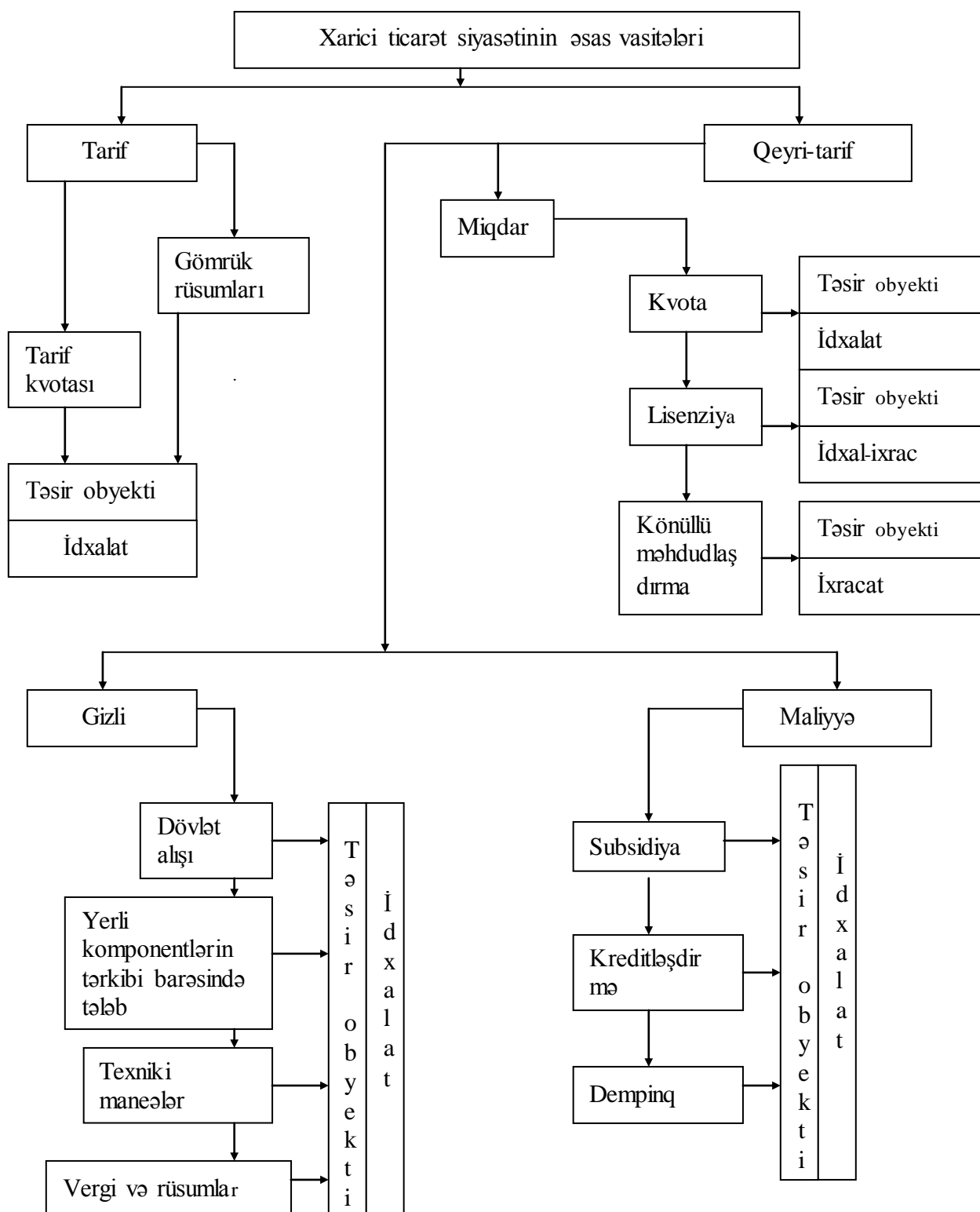
Proteksionizm meyillərinin inkişafı proteksionizmin bir neçə formasını fərqləndirməyə imkan verir:

- selektiv proteksionizm-bu zaman siyasət ayrı-ayrı ölkə və əmtələrə qarşı yönəldilir;
- sahəvi proteksionizm-bu zaman müəyyən sahələr, ilk növbədə aqrar proteksionizm çərçivəsində kənd təsərrüfatı müdafiə edilir;
- kollektiv proteksionizm-ölkələr birliyi tərəfindən bu birliyə daxil olmayan digər ölkələrə qarşı həyata keçirilən siyasət başa düşülür;
- gizli proteksionizm-daxili iqtisadi siyasətin metodları ilə həyata keçirilən siyasət nəzərdə tutulur.

Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin vasitələri və öz xarakterinə görə tarif və qeyri-tarif vasitələrinə bölünür.

Şəkil 1.1.

Xarici ticarət siyasətinin əsas vasitələri

Xarici ticarət siyasətinin tarif vasitələri. Xarici ticarət siyasətini həyata keçirərkən əsas istifadə olunan vasitələr tarif vasitələridir ki, bu da gömrük tarifinin müxtəlif cür tətbiq edilməsində öz əksini tapır. Ticarət siyasətinin hansı tərəfinin əhəmiyyət daşımından asılı olaraq gömrük tarifinin bir-birini tamamlayan bir neçə tərifini vermək olar.

Gömrük tarifi kontekstdən asılı olaraq aşağıdakı kimi müəyyən edilə bilər:

- ticarət siyasətinin və dünya bazarı ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan daxili bazarın dövlət tənzimlənməsinin alətidir;
- gömrük sərhədindən keçirilən əmtəələrə tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilən gömrük rüsumları dərəcəsinin məcmusudur;
- müəyyən bir əmtəənin ölkənin gömrük ərazisindən çıxarılması və ya bu əraziyə gətirilməsi zamanı ödənilən gömrük rüsumunun konkret dərəcəsidir: Gömrük rüsumu gömrük orqanları tərəfindən əmtəənin idxalı və ixracı zamanı tutulan, idxalın və ixracın əsas şərtlərindən biri sayılan məcburi ödəmədir.

Gömrük rüsumları üç əsas funksiyanı yerinə yetirir:

- **fiskal funksiya**; bu funksiya həm idxal, həm də ixrac rüsumlarına aiddir, çünki onlar dövlət büdcəsinin gəlir maddələrindən biri kimi çıxış edirlər;
- **proteksionist funksiya**; bu funksiya idxal rüsumlarına aiddir, çünki onların köməyi ilə dövlət yerli istehsalçıları arzuolunmaz xarici rəqabətdən qoruyur;
- **balanslaşdırma funksiyası**; bu funksiya ixrac rüsumlarına aiddir, çünki onların köməyi ilə daxili qiymətləri bu və ya digər səbəbdən dünya qiymətlərindən aşağı olan əmtəələrin ixracınının qarşısı alınır.

Gömrük rüsumlarının təsnifi Cədvəl 1.1-də verilmişdir.

Cədvəl 1.1.

Gömrük rüsumlarının növləri

Təsnif əlamətləri	Növlər		
<i>Tutulma üsuluna görə</i>	Spesifik	Advalor	Kombinə edilmiş
<i>Obyektinə görə</i>	İdxal	İxrac	Tranzit
<i>Xarakterinə görə</i>	Mövsümi	Antidempinq	Kompensasiya
<i>Mənbəsinə görə</i>	Avtonom	Konvensiya	Preferensial
<i>Dərəcə tipinə görə</i>	Daimi	Dəyişkən	-
<i>Hesablama üsuluna görə</i>	Nominal	Effektiv	-

Mənbə: Киреев А. Международная экономика. – Москва: Международные отношения, 1997, Ч.1.

Tutulma üsuluna görə rüsumlar üç yürə bölünür:

- advalor rüsumlar - əmtənin gömrük dəyərindən faiz nisbət ilə tutulur (məsələn, gömrük dəyərindən 15%-i);
- spesifik rüsumlar - əmtənin bir vahidinə nisbətdə müəyyən edilmiş həcmdə tutulur (məsələn, 1 tona görə 20 dollar);
- kombinə edilmiş rüsumlar – yuxarıda qeyd olunan növlərin hər ikisindən eyni zamanda istifadə edilməklə tutulur (məsələn, 1 ton üçün 20 dollardan çox olmamaq şərti ilə gömrük dəyərindən 15%-i).

Advalor rüsumlarının üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, onlar əmtənin qiymətinin tərəddüdündən asılı olmayaraq daim daxili bazarın müdafiəsinin eyni səviyyəsini təmin edirlər. Bu zaman yalnız büdcə gəlirlərində dəyişiklik ola, gəlirlər arta və ya

azala bilərlər. Bu cür rüsumların zəif tərəfi isə onların tətbiq edilməsi üçün əmtənin dəyərinin gömrük qiymətləndirilməsinin tələb edilməsi ilə bağlıdır. Əmtənin qiyməti çoxsaylı iqtisadi və inzibati amillərin təsiri ilə tərəddüd etdiyindən advalor rüsumlarının tətbiqi subyektiv qiymətləndirmə ilə bağlı olur ki, bu zaman da sui-istifadə hallarına yol verilə bilər.

Spesifik rüsumlar adətən standartlaşdırılmış əmtəələrə münasibətdə tətbiq edilir. Onlar mübahisə obyektinə ola bilməyəcək bir üstünlüyə malikdirlər, çünki onlardan inzibati istifadə çox sadədir və əksər hallarda sui-istifadə üçün şərait yaratmırlar. Lakin spesifik rüsumlar əmtənin qiymətinin tərəddüdündən güclü surətdə asılıdır. Belə ki, idxal qiymətləri artdığı təqdirdə daxili bazarın spesifik rüsumlarla müdafiə səviyyəsi aşağı düşür. Lakin digər tərəfdən, iqtisadi böhran və idxal qiymətlərinin aşağı düşdüyü hallarda spesifik rüsumlar milli istehsalçıların müdafiə səviyyəsini yüksəldir.

Obyektinə görə rüsumlar üç yerə bölünür:

- idxal rüsumları – idxal əmtələrinə münasibətdə tətbiq olunan rüsumlar başa düşülür; rüsumların əksər hissəsinin aid olduğu bu növ ölkələr tərəfindən milli istehsalçıların qorunması üçün geniş surətdə istifadə edilir;
- ixrac rüsumları – ixrac əmtələrinə münasibətdə tətbiq edilən rüsumlar nəzərdə tutulur; ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən çox nadir hallarda, adətən daxili qiymətlərlə dünya qiymətləri arasında iri fərq olanda tətbiq edilir və məqsədi ixracı azaltmaq və büdcənin gəlirlərini artırmaqdan ibarətdir;
- tranzit rüsumları – ölkə ərazisindən tranzit vasitəsilə keçirilən əmtələrə münasibətdə tətbiq edilən rüsumlar başa düşülür; çox nadir hallarda rast gəlinir və adətən “ticarət müharibəsi” vasitəsi kimi istifadə edilir.

Rüsumlar xarakterinə görə üç cür olurlar:

- mövsümi rüsumlar – bu rüsumlar mövsümi xarakterli məhsulların, ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsullarının beynəlxalq ticarətinin operativ surətdə tənzimlənməsi üçün istifadə edilir; adətən onların fəaliyyət müddəti ildə bir neçə aydan çox olmur və bu dövr ərzində adi gömrük tarifinin bu cür əmtələr üzrə

fəaliyyəti dayandırılır;

-antidempinq rüsumları – bu cür rüsumlar əmtənin ölkə ərazisinə ixrac ölkəsindəki normal qiymətdən aşağı qiymətlə gətirildiyi halda və bu cür idxalın analoji əmtənin yerli istehsalçılarına ziyan yetirdiyi və ya həmin əmtənin milli istehsalının təşkilinə və genişlənməsinə imkan vermədiyi təqdirdə tətbiq edilir;

-kompensasiya rüsumları – istehsalında birbaşa və ya dolay yolla subsidiyalardan istifadə edilən əmtələrin idxalı zamanı və bu idxalın analoji əmtələrin yerli istehsalçılarına ziyan yetirdiyi halda tətbiq edilən rüsumlar nəzərdə tutulur.

Mənbəsinə görə də rüsumlar üç cür olurlar:

-avtonom rüsumlar – ölkənin hakimiyyət orqanlarının birtərəfli qərarı əsasında tətbiq edilən rüsumlar başa düşülür; adətən gömrük tarifinin tətbiq edilməsi haqqında qərar ölkə parlamenti tərəfindən qanun şəklində qəbul edilir, gömrük rüsumlarının konkret dərəcələri isə müvafiq orqan tərəfindən müəyyən edilir və hökumət tərəfindən təsdiq edilir;

-konvensiya (müqavilə) rüsumları – bu cür rüsumlara ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər əsasında müəyyən edilən rüsumlar aiddir;

-preferensial rüsumlar – mənbəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrə aid olan əmtələrə mövcud dərəcələrdən daha aşağı dərəcələrlə tətbiq edilən rüsumlar nəzərdə tutulur; bu cür rüsumlar çoxtərəfli sazişlər əsasında müəyyən edilir və bu zaman məqsəd ölkələrin ixracının genişləndirilməsi yolu ilə onların iqtisadi inkişafını dəstəkləməkdən ibarət olur.

Rüsumlar dərəcələrin tipinə görə iki yerə bölünürlər:

-daimi rüsumlar – dərəcələri dövlət orqanları tərəfindən eyni zamanda müəyyən edilən və vəziyyətdən asılı olmayaraq dəyişməyən gömrük rüsumları başa düşülür; dünya ölkələrinin böyük əksəriyyətinin gömrük tarifləri daimi rüsum dərəcələrindən ibarətdir;

-dəyişkən rüsumlar – dövlət orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş hallarda dərəcələri dəyişə bilən rüsumlar nəzərdə tutulur; bu cür rüsumlara çox nadur hallarda rast gəlinir.

Hesablama üsuluna görə rüsumlar iki cür olurlar:

-nominal rüsumlar – gömrük tarifində göstərilən rüsum dərəcələridir; bu cür rüsumlar ölkənin öz ixracına və ya idxalına tətbiq etdiyi gömrük vergi qoyması barədə yalnız ümumi təsəvvür yaradırlar;

-effektiv rüsumlar – bu rüsumlar son məhsula üçün gömrük rüsumunun real səviyyəsini göstərir; bu səviyyə hazır məhsulun hazırlanması üçün lazım olan detal və yarımfabrikatlara tətbiq edilən rüsumlar nəzərə alınmaqla hesablanır; gömrük müdafiəsinin effektiv səviyyəsinin hesablanması əsasında ticarəti siyasəti sahəsində vacib qərarları qəbul edilir.

Bir çox ölkələrin tariflərinin strukturu hazır məhsulun milli istehsalçılarına qorusa da xammal və yarımfabrikat idxalına elə də maneəçilik törətmir. Buna tarif eskalasiyasının köməyi ilə nail olunur. Tarif eskalasiyası dedikdə əmtələrin emal səviyyəsi artdıqca onlara tətbiq edilən gömrük vergi qoymasının səviyyəsinin artımı başa düşülür. Xammaldan hazır məhsula tərəf hərəkət etdikcə rüsum dərəcələri nə qədər çox yüksəlsə hazır məhsul istehsalçılarının xarici rəqabətdən müdafiəsi səviyyəsi bir o qədər yüksək olur. Tarif dərəcəsi o qədər yüksək ola bilər ki, idxalı tamamilə dayandıra və bu ölkəyə ixracı xarici istehsalçılar üçün faydasız edə bilər. Buna görə də tarifi optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi məsələsi ortaya çıxır. Tarifi optimal dərəcəsi dedikdə isə adətən milli iqtisadi rifahın maksimum səviyyəsini təmin edən tarif səviyyəsi başa düşülür. İdxal tarifi özündə daxili bir ziddiyyət daşıyır. Bu ziddiyyət özünü yerli istehsalçıların və istehlakçıların maraqlarının üst-üstə düşməsində göstərir. Bir tərəfdən istehsalçılar tarifi tətbiq edilməsində maraqlıdırlar. Bu onlara arzuolunmaz beynəlxalq rəqabətdən qorunmağa imkan verərdi. Digər tərəfdən işdən kənar müddətdə istehlakçı kimi çıxış edən həmin istehsalçılar idxal tarifində maraqlı deyillər.

Tarif kvotası dedikdə dərəcələri idxalın həcmindən asılı olan dəyişkən gömrük rüsumlarının müxtəlifliyi başa düşülür: müəyyən edilmiş kəmiyyət çərçivəsində həyata keçirilən idxal zamanı ona baza tarif dərəcəsi tətbiq edilir və

əksinə, idxalın həcmi müəyyən edilmiş səviyyəni keçdikdə ona münasibətdə daha yüksək tarif dərəcəsi tətbiq edilir.

Xarici ticarət siyasətinin qeyri-tarif vasitələri. Beynəlxalq ticarətin dövlət tənzimlənməsinin tarif metodları ilə yanaşı, hökumətlər qeyri-tarif metodlarından-kəmiyyət, gizli və maliyyə vasitələrindən də geniş surətdə istifadə edirlər. Qeyri-tarif metodlarının əksəriyyətini tariflərdən fərqli olaraq kəmiyyət baxımından ölçmək çətin olduğundan, onları statistikada əks etdirmək mürəkkəb məsələdir. Qeyri-tarif metodlarının məhz bu xüsusiyyəti ticarət siyasətinin müəyyən edilmiş məqsədlərinə çatmaq üçün ölkələri onlardan istifadə etməyə sövq edir. Qeyri-tarif metodlarının ən geniş yayılmış növü kəmiyyət məhdudiyyətləridir. Kəmiyyət məhdudiyyəti dedikdə ixracına və idxalına icazə verilən əmtələrin nomenklaturasını və kəmiyyətini müəyyən edən qeyri-tarif inzibati forması nəzərdə tutulur. Kəmiyyət məhdudiyyətlərinə kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma və ixracın “kөнüllü” məhdudlaşdırılması aiddir. Kvota dedikdə əmtənin ixracını və ya idxalını müəyyən müddət ərzində müəyyən edilmiş kəmiyyət və ya məbləğ həddində məhdudlaşdıran kəmiyyət qeyri-tarif vasitəsi başa düşülür. Öz fəaliyyət istiqamətinə görə kvotalar ixrac və idxal kvotalarına bölünürlər. *İxrac kvotaları* ya müəyyən əmtəə üzrə ümumi ixracda hər bir ölkənin payını müəyyən edən beynəlxalq sazişlərə uyğun olaraq, ya da daxili bazarda çatışmayan əmtələrin ixracınının qabağını almaq məqsədilə ölkə hökumətləri tərəfindən tətbiq edilir. *İdxal kvotaları* milli hökumətlər tərəfindən yerli istehsalçıları müdafiə etmək, ticarət balansının tarazlığına nail olmaq, daxili bazarda tələb və təklifi tənzimləmək, həmçinin digər ölkələrin ayrı-seçkilik tədbirlərinə cavab məqsədilə tətbiq edilir. Öz əhatəsinə görə kvotalar qlobal və fərdi kvotalara bölünür. *Qlobal kvotalar* müəyyən müddət ərzində müəyyən əmtənin idxalına və ixracına münasibətdə tətbiq edilir. *Fərdi kvotalar* qlobal kvota çərçivəsində müəyyən edilməklə əmtəni idxal və ya ixrac edən hər bir ölkə üzrə kvotanın həcmi göstərir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növü lisenziyalaşdırma kvotalaşdırma ilə əlaqədardır. *Lisenziyalaşdırma* dedikdə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət orqanları tərəfindən müəyyən müddətə verilən və müəyyən edilmiş kəmiyyətlərdə əmtəə

ixracını və ya idxalını nəzərdə tutan icazələr vasitəsilə tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Lisenziyalaşdırma dünyanın əksər ölkələri tərəfindən, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələr idxalın dövlət tənzimlənməsi məqsədləri üçün geniş şəkildə istifadə edilir. İnkişaf etmiş ölkələr isə lisenziyalaşdırmadan adətən kvotanı təsdiq edən sənəd kimi istifadə edirlər.

XX əsrin 1970-ci illərindən başlayaraq beynəlxalq iqtisadi təşkilatların proteksionizm meyli və onun həyata keçirilməsinin əsas vasitələri ilə ciddi surətdə mübarizəyə başlamaları ölkələri proteksionizm siyasətinin alətlərini genişləndirməyə və yeni vasitələrdən istifadə etməyə sövq etdi ki, bu prosesdə iqtisadi ədəbiyyatlarda *neoproteksionizm* meyli adlanır. Ticarət siyasətinin bundan sonra baxılacaq vasitələri neoproteksionizm meylinin təsiri altında meydana gəlmişdir. Neoproteksionizm meyli ilk dəfə olaraq özünü ixracın “könüllü” məhdudlaşdırılması adlandırılan tədbirlərin həyata keçirilməsində göstərdi. Hökumət ixracın “könüllü” məhdudlaşdırılmasına adətən daha iri idxal ölkəsinin siyasi təzyiqi nəticəsində gedir. İri ölkə ixrac ölkəsini ixracı “könüllü” surətdə məhdudlaşdırmaqdan imtina edəcəyi halda idxala birtərəfli surətdə məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq edəcəyi ilə hədələyir və bu yolla onu “könüllü” surətdə məhdudlaşdırmaya getməyə məcbur edir.

İxracın “könüllü” məhdudlaşdırılması dedikdə ticarət partnyorlarından birinin əmtəənin ixracına kvota qoyulması haqqında rəsmi və ya qeyri-rəsmi saziş əsasında ixracın həcmi məhdudlaşdırmaq və ən azı genişləndirməmək üzrə götürdüyü öhdəlik başa düşülür. Daxili bazarı idxaldan qoruyan beynəlxalq ticarətin kəmiyyət və gizli metodları ilə yanaşı, beynəlxalq ticarət praktikasında ixracın genişləndirilməsi metodlarından da geniş surətdə istifadə edilir. İxracın maliyyələşdirilməsini ixrac-idxal əməliyyatlarının adi kreditləşdirilməsi və maliyyələşdirilməsindən fərqləndirmək lazımdır. İxrac kreditləşdirilməsi xarici ticarət siyasətinin qeyri-tarif maliyyə metodu olmaqla dövlət tərəfindən milli şirkətlərin ixracının inkişafının maliyyə stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Hökumət milli istehsalçıların ixracını zəruri saydığı halda onlara bu və ya digər formada büdcədən subsidiyalar təqdim edir. *Subsidiya* milli istehsalçıların

dəstəklənməsinə və idxalın dolayı diskriminasiyasına yönəlmiş pul ödəməsidir. *Dempinq* ticarət siyasətinin maliyyə qeyri-tarif metodu olaraq ixrac qiymətlərinin normal qiymətlərdən aşağı səviyyəyə salınması yolu ilə əmtəələrin xarici bazarlara ixracının dəstəklənməsini nəzərdə tutur. Dempinq həm xarici bazarı tutmağa çalışan ayrı-ayrı firmaların resursları hesabına, həm də ixracatçılara dövlət subsidiyalarının verilməsi hesabına həyata keçirilə bilər. Dempinq həm beynəlxalq səviyyədə, həm də bir çox ölkələrin antidempinq qanunları ilə qadağan edilmişdir. Əksər ölkələr özünə qarşı tətbiq edilən dempinq halını aşkar etdiyi halda antidempinq rüsumları tətbiq edilir. *Antidempinq rüsumu* əmtəənin daxili və xarici bazarlarda satış qiymətlərinin fərqi həcmində müəyyən edilməklə, idxal ölkəsi tərəfindən dempinq əsasında həyata keçirilən qeyri-ədalətli rəqabətinin mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə tətbiq edilir.

Beynəlxalq ticarətin müasir inkişaf səviyyəsi, onun əmtəə və coğrafi strukturlarında müşahidə edilən əsas meyllər. Beynəlxalq ticarət alqı-satqı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə reallaşdırılır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin idarə olunması mexanizminin başlıca amili beynəlxalq ticarətdir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər məhz maddi malların mübadiləsi, ölkələr arasında istehsal-texniki əməkdaşlığın nəticələrinin mallar mübadiləsi formasında təzahür edir. Bütün bunlar kontragenləri öncədən müəyyənləşdirilmiş müxtəlif ölkələrin qarşılıqlı ticarət əməliyyatları vasitəsilə həyata keçirilir. Xarici ticarətin həyata keçirilməsi dünya dövlətləri qarşısında belə bir məsələ qoyur ki, hər hansı bir ölkə istehsal edə bildiyi bütün əmtəələri deyil, ən az xərclə daha çox əldə edilə bilən əmtəənin istesalı ilə məşğul olsun. Beynəlxalq ticarət dünya ölkələrində arasında elə qurulur ki, o ölkəyə mənfəət gətirsin. Yəni beynəlxalq ticarətdən ölkənin sosial-iqtisadi irəliləyişi üçün istifadə olunur.

Beynəlxalq ticarətin obyektini kimi əmtəə və xidmətlərin çıxış etdiyini nəzərə alsaq onun iki formasını - əmtəələrlə beynəlxalq ticarət və xidmətlərlə beynəlxalq ticarəti fərqləndirmək olar. *Əmtəələrlə beynəlxalq ticarət* müxtəlif ölkələrin əmtəə istehsalçıları arasında beynəlxalq əmək bölgüsü əsasında meydana gələn əlaqələr formasıdır. *Xidmətlərlə beynəlxalq ticarət* müxtəlif ölkələrin satıcıları və alıcıları

arasında xidmətlərlə mübadiləni əks etdirən dünya təsərrüfat əlaqələrinin xüsusi bir formasıdır. Xarici bazarlarda əmtəə və xidmətlərin satışı ölkədə istehsalı genişləndirmək, bununla da ölkənin gəlirini artırmağa imkan verir.

İkinci dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq ticarətin inkişafına təsir edən əsas amillər aşağıdakılar olmuşdur:

1. Beynəlxalq əmək bölgüsünün və dünya təsərrüfatının beynəlmilləşməsi milli iqtisadiyyatların açıqlıq göstəricisinin artmasına gətirib çıxarmışdır.
2. Elmi-texniki tərəqqi 1970-ci illərdə milli iqtisadiyyatlarda struktur dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Bu, məhsulların köhnəlməsinin sürətlənməsinə, əsas kapitalın dinamik yenilənməsinə, yeni sənaye sahələrinin yaranmasına, əvvəl məlum olmayan cəhətlərə malik yeni əmtəələrin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Dünya əmtəə dövriyyəsinə hər il təxminən 10% yeni əmtəə cəlb olunur. Zəruri əmtəələrin müasir çeşidi o qədər genişdir ki, heç bir ölkə özünü bütün əmtəələrlə tam təchiz etmək iqtidarında deyildir. bu isə beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinə və beynəlxalq ticarətin artımına gətirib çıxarır.
3. İstehsalın və kapitalın milli və xarici bazarlarda təmərküzləşməsi transmilli şirkətlərin dünya bazarlarında fəaliyyətinin aktivləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Transmilli şirkətlərin beynəlxalq ticarətdə payı 40%-ə yaxındır. Onların ayrı-ayrı ölkələrin xarici ticarətində xüsusi çəkisi isə 70%-ə qədər artmışdır. Məhz transmilli şirkətlər beynəlxalq ticarətə yeni-yeni ölkələri, regionları, əmtəələri cəlb edirlər.
4. Kapitalın ixracının, xüsusilə də birbaşa investisiyaların miqyasının artımı dünyanın ixrac potensialının güclənməsinə, beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin artımına səbəb olmuşdur. Yəni, kapital ixracı əmtəə ixracını stimullaşdırmaqla onun artmasına gətirib çıxarmışdır.
5. Müstəmləkə sisteminin dağılması ilə milli iqtisadiyyatların formalaşdırılması yoluna qədəm qoymuş yeni, müstəqil dövlətlərin formalaşması da beynəlxalq ticarətə müsbət təsir göstərmişdir.
6. Beynəlxalq təşkilatların vasitəsilə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması prosesinin güclənməsi. Beynəlxalq Təşkilatların fəaliyyəti nəticəsində tarif və qeyri-tarif maneələrinin unifikasiyası və azalması baş vermiş, beynəlxalq ticarət

mübahisələrinin həll edilməsi mexanizmi yaradılmışdır ki, bütün bunlar da beynəlxalq ticarətin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

7. Azad ticarət zonalarının, gömrük ittifaqlarının və s. birliklərin yaradılması nəticəsində regional maneələri aradan qaldıran inteqrasiya proseslərinin intensivləşməsi və dərinləşməsi. Bu cür birləşmələr çərçivəsində rüsumsuz ticarət həyata keçirilir, qarşılıqlı ticarət güclənir ki, bu da son nəticədə özünü dünya ticarətinin məcmu göstəricilərində əks etdirir.

8. İdxal-ixrac əməliyyatları üçün əlverişli mühit yaradılması məqsədilə dövlətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətə aktiv surətdə müdaxiləsi.

9. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin bazar iqtisadiyyatına keçidi ilə onların iqtisadiyyatlarının açıqlığının artması.

Bütün bu amillər son 50 ilə yaxın müddətdə əmtəələrlə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin dinamikasını, əmtəə və coğrafi strukturlarında baş verən dəyişiklikləri şərtləndirmiş, beynəlxalq ticarətin müasir inkişaf meyllərini müəyyən etmişdir. Beynəlxalq ticarətin dinamikası yüksək inkişaf templəri ilə xarakterizə olunur. Aşağıdakı cədvəl son illərdə dünya əmtəə və xidmətlər ixracı artımı və dünya ÜDM həcminin artım templərini (%-lə) əks etdirir.

Cədvəl 1.2.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dünya əmtəə və xidmətlər ixracı artımı	7,38%	9,86%	7,90%	3,29%	-10,49%	13,25%	7,00%	3,00%	3,38%
Dünya ÜDM artımı	3,57%	4,11%	3,93%	1,48%	-2,08%	4,08%	2,79%	2,27%	2,29%

Mənbə: Dünya Bankının saytı. <http://data.worldbank.org/>

Beynəlxalq ticarətin coğrafi strukturu ərazi və ya təşkilati əlamətlərinə görə formalaşdırılmış ayrı-ayrı ölkələr və ya onların qrupları arasında əmtəə və xidmət axınları bölgüsünü əks etdirir. Beynəlxalq ticarətin ərazi axınlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, Şimali Amerika, Latın Amerikasını, Mərkəzi və Şərqi Avropa, Afrika ölkələrinin dünya əmtəə ixracında payı azalmışdır. Bunun

əksinə olaraq, Qərbi Avropa, Orta Şərq və Asiya ölkələrinin dünya ixracında malik olduqları pay artmışdır. İdxalda da təxminən eyni meyllər müşahidə edilmişdir.

Xidmətlərlə dünya ticarətinin ölkələr üzrə bölgüsündə sənayecə inkişaf etmiş ölkələr üstünlük təşkil edir. Xidmətlərin regional baxımdan əsas ixracatçıları isə Avropa Birliyi, ABŞ, Yaponiya, Çin və Hindistandır. İdxal üzrə ilk beşliyə isə ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya və Fransa daxildir.

Təşkilati əlamətinə görə dünya ticarətinin coğrafi strukturunda isə son 30 ildə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin dünya ixracında payı 60-70%, inkişaf etməkdə olan ölkələrin payı 25-30%, keçmiş sosialist ölkələrinin payı isə 5% ətrafında dəyişir. İnkişaf etmiş ölkələr həm ixracda, həm də idxalda dominant mövqeyə malikdirlər. Lakin onların dünya ixracında və idxalında payı azalmağa doğru meyllidir. İnkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin payı isə əksinə artmaqdadır. Bu isə göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici ticarəti inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarətinə nisbətən daha yüksək tempə artır.

Beynəlxalq ticarətdə aparıcı mövqeyə malik inkişaf etmiş dünyanın üç mərkəzi: ABŞ, Avropa Birliyi və Yaponiya. Onların payına ixracının və idxalının təxminən 60%-i düşür. Dünya əmtəə dövriyyəsinin təxminən yarısı isə “böyük yeddilik” ölkələrinin (ABŞ, Kanada, Yaponiya, Fransa, Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya) nəzarətindədir.

Son dövrlər beynəlxalq ticarətin əmtəə strukturunda da müəyyən xüsusiyyətlər müşahidə edilir. Beynəlxalq ticarətin əmtəə strukturu bir neçə meyllə xarakterizə edilə bilər. Birincisi, beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinə cəlb edilən əmtəə axınları diversifikasiya olunur. Almaniya ixrac nomenklaturasında bu gün 180, ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın 175, Yaponiyanın 160 mal mövqeyi mövcüddür. Bu, dünya bazarlarına çıxarılan məhsulların sürətlə yeniləndiyini göstərir. Hər 5 il müddətində maşın və cihazqayırma sənayesi məhsullarının təxminən 60%-i yenilənir.

Beynəlxalq ticarətin dövlətlərarası və hüquqi tənzimlənməsi, beynəlxalq təşkilatlar və normativ aktlar. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı beynəlxalq ticarətin milli səviyyədə tənzimlənməsi ilə yanaşı, son illərdə bu sahədə

dövlətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətin müxtəlif formalarının yaranması ilə müşayiət olunur. Bu tendensiya bir neçə səbəblərlə şərtlənir:

- təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsinin dərinləşməsi;
- dünya əmtəə, xidmət, istehsal amilləri bazarlarının genişlənməsi;
- transmilli şirkətlərin inkişafı;
- çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların yaranması.

Nəticədə bir ölkənin tənzimləmə tədbirləri digər dövlətlərin iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir ki, bu dövlətlər də öz növbəsində istehsalçıları və istehlakçıları müdafiə etmək üçün cavab tədbirlər görürlər. Bu tənzimlənmənin dövlətlərarası səviyyədə həyata keçirilməsi zəruriliyini ortaya çıxarır.

Ticarətin dövlətlərarası tənzimlənməsi aşağıdakı əsaslarda həyata keçirilə bilər:

- ikitərəfli müqavilələr;
- regional təşkilatlar çərçivəsində imzalanan regional xarakterli çoxtərəfli müqavilələr;
- qlobal təşkilatlar tərəfindən dövriyyəyə daxil edilən qlobal xarakterli çoxtərəfli konvensiyalar.

Dövlətlər arasında ikitərəfli əsasda qurulan ticarət münasibətləri ticarət müqavilələri və sazişlərinin köməyi ilə tənzimlənir ki, onlar da ölkələr arasında icraedici hakimiyyət səviyyəsində bağlanır və qanunverici hakimiyyət (parlament) tərəfindən təsdiq edilir. İkitərəfli ticarətin prinsiplərini və rejimini müəyyən edən bu cür müqavilələr və sazişlər adətən 5-10 il müddətinə imzalanır və dövrü olaraq yenidən baxılır və müddətləri uzadılır.

Beynəlxalq ticarətin dövlətlərarası tənzimlənməsinin ikinci əsasda aparılmasından danışırkən ilk növbədə gömrük birliklərini qeyd etmək lazımdır. Gömrük birlikləri hüquqi baxımdan iki və ya daha artıq dövlətin bağladığı sazişdir. Bu sazişə görə, birliyə daxil olan dövlətlər bir-birlərini və üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid tarif siyasəti həyata keçirilə bilər. İqtisadi nöqtəyi-nəzərdən gömrük

birlikləri vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılmasını nəzərdə tutur ki, bu da həmin məkanın daxilində gömrük sərhədlərinin ləğv edilməsi deməkdir.

Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan təşkilatları özünün miqyasına və profilinə görə şərti olaraq iki qrupa bölmək olar:

1. ümümlərdə beynəlxalq ticarətin müxtəlif problemləri ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar;
2. bir və ya bir neçə əlaqəli əmtəələrlə və xidmətlərlə ticarətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar.

Birinci qrupa QATT/ÜTT, YUNKTAD, YUNİSTRAL, Beynəlxalq Ticarət Palatası daxildir.

Əmtəələrlə, o cümlədən xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində aparıcı rol Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) məxsusdur. Bu təşkilatın formalaşmasına qədər uzun bir təkamül yolu keçmişdir. Uruqvay Raundunun ən əsas nəticəsi ÜTT-nin yaradılması oldu. ÜTT 1995-ci il yanvarın 1-də yaradılmışdır. Təşkilatın Qərargahı İsveçrənin paytaxtı Cenevrədə yerləşir. 1947-ci ildə qoyulmuş Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) davamçısıdır. Hazırda dünyanın 150 ölkəsi ÜTT-nin üzvüdür. Bundan başqa, 31 ölkə və bir neçə beynəlxalq təşkilat ÜTT-də müşahidəçi statusuna malikdir. Dünya ticarətinin 97%-ə qədəri ÜTT üzvlərinin payına düşür. ÜTT çoxtərəfli ticarət sazişləri əsasında ölkələrarası ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir. ÜTT-nin əsas məqsədi beynəlxalq ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması və onun möhkəm əsaslarının yaradılması və beləliklə də, iqtisadi inkişafın, eyni zamanda insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsidir. ÜTT-nin əsas vəzifəsi çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay Raundu (1986-1994) nəticəsində formalaşmış sazişlər Paketi əsasında üzv ölkələr arasında ticarət-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsindən ibarətdir.

ÜTT-nin prinsipləri:

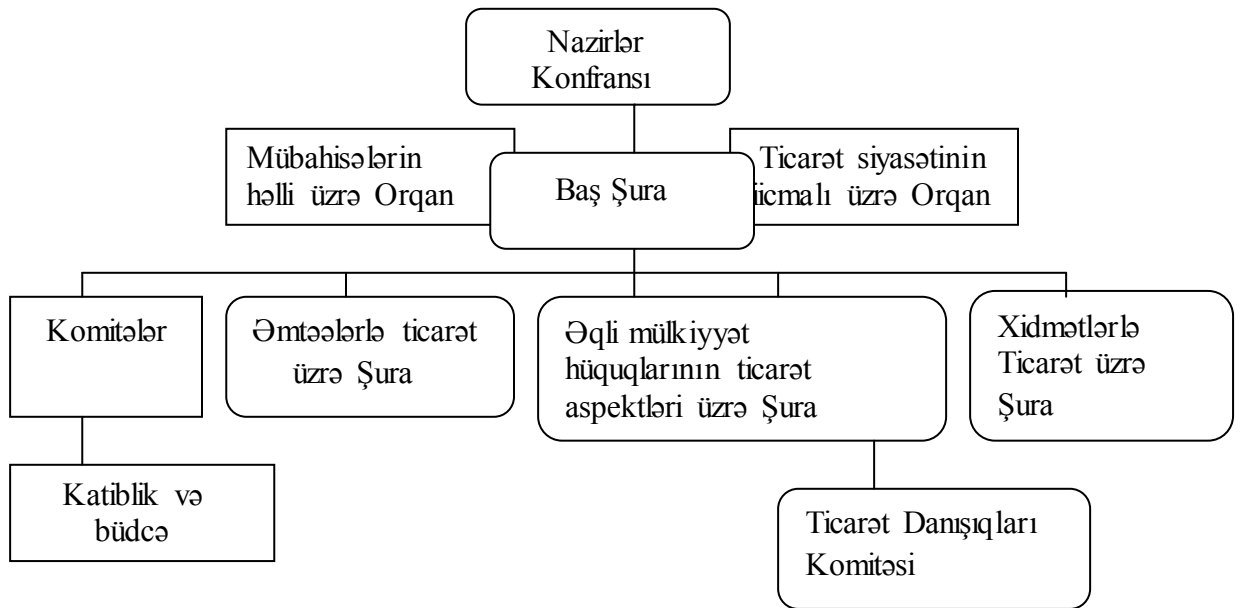
- “ən əlverişli rejim” prinsipi (üzv ölkələr üçün eyni ticarət şəraitinin yaradılması);

- “milli rejim” prinsipi (idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərlə yerli mal və xidmətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi);
- ticarətin tənzimlənməsində tarif metodlarına üstünlük verilməsi;
- ticarətdə kəmiyyət məhdudiyətlərinin aradan qaldırılması;
- ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olması;
- daxili bazarların ancaq ÜTT qaydaları əsasında qorunması;
- azad rəqabət üçün əlverişli şərait yaradılması;
- ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi.

ÜTT-nin funksiyaları:

- ÜTT-nin hüquqi əsasını təşkil edən çoxtərəfli ticarət sazişlərinin qəbul olunmasına və qəbul olunan sazişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət danışıqlarının təşkil edilməsi;
- üzv ölkələr tərəfindən həyata keçirilən ticarət siyasətinin müşahidə edilməsi;
- digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət mübahisələrinin həll edilməsinə köməklik göstərilməsi;
- beynəlxalq ticarətə və ticarət siyasətinə dair informasiyaların toplanması, öyrənilməsi və təqdim olunması.

ÜTT-nin təşkilati strukturu ÜTT-nin yaradılması haqqında sazişin IV maddəsi ilə müəyyən edilib.

Şəkil 1.2.**ÜTT-nin təşkilati strukturu.**

Nazirlər Konfransı-ÜTT-nin ali orqanı hesab olunur. Bütün üzv ölkələrin təmsil olunduğu Nazirlər Konfransı Uruqvay Raundu Sazişləri ilə bağlı yaranan problemlərin müzakirəsi və prinsipial məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsi üçün ən azı iki ildə bir dəfə çağırılır. Nazirlər Konfransı ÜTT-nin Baş Direktorunu təyin etmək, müvafiq Komitələri təsis etmək, təşkilata yeni üzv qəbul etmək və s. bu kimi mühüm səlahiyyətlərə malikdir.

Baş Şura-Nazirlər Konfransına tabe olan bu qurum cari işlərin yerinə yetirilməsinə cavabdehdir. Üzv ölkələrin səfirlər və ya nümayəndəliklərin başçıları ilə təmsil olunduqları Baş Şura Cenevrədə yerləşən mənzil-qərargahında ildə bir neçə dəfə toplanır. Baş Şuranın funksiyalarına çoxtərəfli ticarət sazişlərinin və Nazirlər Konfransının qərarlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsi, mübahisələrin həll edilməsi və ticarət siyasətinin dövri icmalının həyata keçirilməsi daxildir.

Əmtəələrlə ticarət üzrə Şura-Baş Şuraya tabe olan bu qurum ÜTT prinsiplərinə riayət olunmasına və GATT 1994 Sazişinin həyata keçirilməsinə

nəzarət edən 10 ixtisaslaşmış komitənin (Bazara çıxış, Kənd təsərrüfatı, Sanitar və fitosanitar tədbirlər, Ticarətə texniki maneələr, Subsidiyalar, Antidempinq, Gömrük qiymətləndirməsi, Malın mənşə ölkəsi, İmport lisenziyalaşdırması və s.) fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Xidmətlərlə ticarət üzrə Şura-GATS Sazişinin həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Tərkibinə iki komitə daxildir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Şura-TRIPS Sazişinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Katiblik-ÜTT-nin icraçı orqanı hesab olunur. Katibliyə Nazirlər Konfransı tərəfindən təyin edilən baş direktor rəhbərlik edir. Katibliyin əsas vəzifəsi Nazirlər Konfransına müxtəlif şuralara, komitələrə, İEOÖ-lərə texniki yardım göstərməkdən və dünya ticarətinin təhlilini həyata keçirməkdən ibarətdir.

ÜTT çərçivəsində xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin çoxtərəfli tənzimlənməsi "*Xidmətlərlə ticarət üzrə baş saziş*" (QATS) əsasında həyata keçirilir. QATS xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin əsas prinsiplərini müəyyən etməklə, 3 əsas blokdən ibarətdir. Birinci blokda xidmətlərlə ticarət sahəsində üzv ölkələrin qarşılıqlı öhdəlikləri müəyyən edilir. Sazişin ikinci və üçüncü blokları özlərində uyğun olaraq xidmət bazarlarına daxil olmaq üçün verilmiş ilkin qarşılıqlı güzəştlərin siyahısını və ayrı-ayrı xidmətlər sektorlarının xüsusi statusu haqqında əlavəni əks etdirirlər.

BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfrans (YUNKTAD) təşkilatı 1962-ci ildə BMT-nin İqtisadi Şurasının qərarı ilə yaradılıb. Təşkilatın yaradılmasının təşəbbüsçüləri kimi üçüncü dünya ölkələrinin ticarət problemlərinə diqqətin az olması məsələsini önə çəkən bir sıra İEOÖ, o cümlədən sosialist ölkələri çıxış ediblər.

YUNKTAD-ın qarşısına qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır:

1. dünya ticarətinin inkişafına dəstək verilməsi, sabit dünyanın və bərabərhüquqlu qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın təmin edilməsi;

2. müasir beynəlxalq ticarətin səmərəli funksiya göstərməsi üçün tövsiyələrin, prinsiplərin, təşkilati-hüquqi şəraitin və mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;
3. BMT sisteminin iqtisadi sahəsi üzrə təşkilatlarının fəaliyyətlərinin koordinasiyasında iştirak etmək.

YUNKTAD-ın strukturunda 6 komitə mövcuddur ki, onlar da müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslaşmışlar:

1. Xammal əmtələri üzrə Komitə;
2. Hazır məhsullar və yarımfabrikatlar üzrə Komitə;
3. Dəniz daşımaları üzrə Komitə;
4. Ticarətin “görünməyən” maddələri (xidmət) üzrə Komitə;
5. Beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi üzrə Komitə;
6. Texnologiyaların kommersiona ötürülməsi üzrə Komitə.

YUNKTAD-ın xüsusi fəaliyyət sferası kimi beynəlxalq korporasiyaların fəaliyyətinə nəzarət çıxış edir.

YUNKTAD ölkələri sosial-iqtisadi və coğrafi əlamətlərinə görə təsnifləşdirir və öz iş prinsiplərinin də bu təsnifatdan çıxış edərək qurur. YUNKTAD-ın təsnifatına görə “A” qrupuna Avrasiya ölkələri, “B” qrupuna sənayecə inkişaf etmiş ölkələr, “C” qrupuna Latın Amerikasına ölkələri, “D” qrupuna keçmiş sosialist ölkələri (Avropada yerləşən) daxildir. “A” və “C” qrupuna daxil olan ölkələr, həmçinin bir sıra sosialist ölkələri 1975-ci ildə “77”lər adı ilə məşhur olan qrup yaratmışlar.

YUNKTAD-ın fəaliyyətində ən böyük aktivlik 1960-cı illərin sonunda və 1970-ci illərdə müşahidə edilmişdir. Bu zaman “77”lər qrupunun irəli sürdüyü yeni beynəlxalq iqtisadi qayda konsepsiyası formalaşmışdır.

YUNKTAD-ın fəaliyyətinin ən səmərəli nəticəsi kimi “Xammal əmtələri üçün inteqrə olunmuş proqram”ın qəbul edilməsini göstərmək olar. Bu proqram nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici ticarətində mühüm yer tutan 18 xammal əmtəəsi üzrə ticarət şəraiti yaxşılaşmışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əmtələri üçün inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarında imtiyazlar verilməsi rejiminin bərqərar olmasında da YUNKTAD-ın

rolu böyükdür. YUNKTAD-ın Dehliyə keçirilən 2-ci sessiyası zamanı “İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən hazır əmtəələrin idxalı zamanı ümumi imtiyaz sistemi” qəbul edilmişdir ki, bu sistemə görə də sənayecə inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə bir sıra imtiyazlar təqdim edirlər.

Hazırda YUNKTAD beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində 15-20 il əvvəlki kimi elə də böyük rol oynamır, lakin özünün potensialını hələ də qoruyur.

Beynəlxalq Ticarət Hüquqi üzrə BMT Komissiyası (YUNİSTRAL) 1964-cü ildə beynəlxalq ticarət hüququnun razılaşdırılması və unifikasiyası məqsədilə yaradılıb. Komissiyanın aktivinə BMT-nin Dəniz Yüklə Daşımaları üzrə Konvensiyanın (“Hamburq qaydaları”). BMT-nin Əmtəələrin Alqı-satqısı üzrə Beynəlxalq Müqavilələr haqqında Konvensiyanı (alqı-satqı üzrə Vyana Konvensiyası) və s.-ni aid etmək olar.

Ümumilikdə komissiya əsasən əmtəələrin beynəlxalq alqı-satqısı, beynəlxalq ödəmələr, beynəlxalq ticarət arbitrajı və dəniz yüklə daşımaları üzrə beynəlxalq qanunvericilik sahələri üzrə müxtəlif hüquq normalarının hazırlanması ilə məşğul olur.

Beynəlxalq Ticarət Palatası (BTP)-qeyri hökumət beynəlxalq təşkilatı olmaqla 1922-ci ildə yaradılıb və ümumilikdə yardımçı funksiyasını yerinə yetirir. Özündə 100-dən artıq ölkəni birləşdirir. Palatanın baş qərargahı Parisdə yerləşir. Əsas orqanı Konqresdir. O beynəlxalq kommertiya terminləri üzrə təlimatlar (“INCOTERMS”) dərc edir, beynəlxalq ticarət qaydalarını, ənənələrini, normalarını yayır və müxtəlif ölkələrin tacirləri və sahibkarları, həmçinin onların ticarət-sənaye palatalarının qurulmasında vasitəçilik missiyasını yerinə yetirir.

Bir sıra əmtəələrlə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində ixtisaslaşan ikinci qrup təşkilatlara aşağıdakılar aiddir:

- Neft ixrac edən Ölkələrin Təşkilatı (OPEK);
- Dəmir filizi ixrac edən Ölkələrin Assosiasiyası (APEF);
- Mis ixrac edən Ölkələrin Təşkilatı (CIPEK);
- Avropa daş kömür və polad Təşkilatı;
- Kakao istehsalçılarının Alyansı;

- Banan ixrac edən Ölkələrin Birliyi;
- Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı;
- Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı;
- Ümumdünya Turizm Təşkilatı.

Beləliklə, beynəlxalq ictimaiyyət beynəlxalq ticarətin daha yüksək artım dinamikasının təmin edilməsi üçün səy göstərir və bu sahədən alınan mənfəətin bütün ölkələr üçün maksimumlaşdırılmasına çalışır.

II FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət strategiyası və xüsusiyyətləri

2.1. Xarici ticarət – Azərbaycan Respublikasının dünya təsərrüfatı sistemində inteqrasiyasının mühüm amili kimi

Hər hansı ölkənin xarici ticarət siyasəti bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının tərkib elementi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Xarici ticarətin strukturunda baş verən kiçik dəyişiklik belə ölkənin maddi rifahına təsir göstərə bilər. Xarici ölkələrlə əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün böyük üstünlüklər verə bilər. Azərbaycan Respublikası öz sosial-iqtisadi inkişafında xarici ölkələrlə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsinə can atır və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsindən irəli gələn üstünlüklərdən maksimum yararlanmağa çalışır. Siyasi istiqlalıyyət əldə edilməsi, inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatı sistemində keçilməsi, uzun müddət mövcud olmuş köhnə xarici iqtisadi əlaqələr sistemində yenidən baxılması və bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı münasibətlərin yaradılması üçün mühüm zəmin təşkil edir. SSRİ-nin süqutu böyük bir ərazidə geopolitik vəziyyəti kökündən dəyişdirərək, Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması və intensivləşdirilməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən respublikanın mənafeyinə uyğun olaraq istifadə edilməsi üçün geniş perspektivlər açmışdır. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti ölkənin ümumi iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla onun bütün cəhətlərini və əlamətlərini özündə əks etdirir. Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisinə nail olmaq üçün həyata keçirilən xarici iqtisadi siyasət aşağıdakıları əhatə edir: maliyyə sabitliyi və sabit maliyyə sisteminin yaradılması; milli ixracatçıların bir çox növ məhsullar üzrə dünya bazarlarında köklü mövqə əldə etmələri üçün aktiv struktur siyasəti; ixracatçılar üçün güclü dövlət dəstəyinin təmin edilməsi; xarici kapitalın cəlbinin aktivləşdirilməsi üçün sahibkarlıq mühitinin təkmilləşdirilməsi.

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti dedikdə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə qarşıya qoyduğu məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti nəzərdə

tutulur. Xarici iqtisadi siyasət iqtisadi anlayış olub ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir və ölkənin sosial-iqtisadi proqramı ilə bilavasitə əlaqədardır. Xarici ticarət siyasəti Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində iki yanaşmanı əks etdirir: dövlətin əmtəə mübadiləsi sferasına müdaxiləsi dərəcəsiindən asılı olaraq azad ticarət və ya proteksionizm. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində azad ticarət prinsipləri üstünlük təşkil etsə də, hazırda getdikcə hər iki yanaşmanın optimal nisbətindən istifadəyə çalışılır.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf proqramında xarici iqtisadi siyasət əsasən dörd istiqamətdə həyata keçirilir:

1. Xarici ticarət siyasəti;
2. Ödəniş balansı siyasəti;
3. Xarici investisiya siyasəti;
4. Xarici yardım siyasəti.

Azərbaycan Respublikasının ticarət qanunvericiliyinin formalaşması ticarət əməkdaşlığının genişlənməsinə imkan vermişdir. Dövlətlərarası ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi məqsədilə bir sıra qanun və normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir. Bunlardan aşağıdakı bir neçəsini nümunə göstərmək olar:

-20 iyun 1995-ci il tarixli, 1064 sayılı “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

-Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il 311-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi”.

-24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 sayılı “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı;

-Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları” təsdiq edilməsi haqqında 12 yanvar 1998-ci il tarixli, 7 sayılı qərarı;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələrinin təsdiq edilməsi haqqında” 19 yanvar 2001-ci il tarixli, 20 sayılı Qərarı;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” 12 aprel 2001-ci il tarixli, 80 sayılı Qərarı;
- 26 oktyabr 2004-cü il tarixli 772-IIQ nömrəli “İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında” 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 nömrəli Qərarı;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” 29 noyabr 2007-ci il tarixli, 190 sayılı Qərarı;
- 14 aprel 2009-cu il tarixli 791-IIIQ nömrəli “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasəti yeni maliyyə mənbələrinin yaradılması və istifadə olunmasına xidmət edir. Bu siyasətin əsas təsir vasitəsi tarif və qeyri-tarif tənzimləmələridir. Ölkə iqtisadiyyatının və əhalinin gündəlik tələbat mallarına olan ehtiyacının ödənilməsində xarici ticarətin tarif tənzimlənməsinə istiqlalıyyət əldə edildikdən sonra böyük əhəmiyyət verilir. Real həyatda dövlətlər xarici ticarətə bu və ya digər şəkildə müdaxilə edirlər. Xarici ticarətə müdaxilə etmək üçün istifadə edilən ən mühüm vasitələrdən biri gömrük tarifləridir.

Azərbaycanda xarici ticarət siyasətinin hüquqi təminatı “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət səmərəliliyinin artırılması tədbirləri haqqında” 1994-cü il tarixli prezident fərmanı ilə formalaşdırılmağa başlanmışdır. Fərmanın verilməsində əsas məqsəd keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin ixracat potensialından istifadə səmərəliliyinin artırılması, hesablaşmalar sisteminin

qaydaya salınması və daxili bazarın mühafizəsinin gücləndirilməsindən ibarət olmuşdur. Barter əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması və strateji malların ixracının yalnız prezidentin icazəsi ilə həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Sözügedən fərman bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün başlaması ilə əlaqədar olaraq xarici ticarət sferasında müşahidə olunan əyintilərin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir. 10 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasında Gömrük Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmiş “Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qüvvəyə minmişdir. Bu qanun, əsasən, daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir.

Gömrük tarifinin məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;
- ölkə ərazisində malların gətirilməsi və çıxarılmasının valyuta gəlirləri və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;
- valyuta sərvətlərinin Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət etmək;
- ölkədə malların istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişiklikləri üçün şərait yaratmaq;
- iqtisadiyyatı xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq və onun dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Gömrük tarifi Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilir və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur. İdxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və eyni zamanda əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunan ölkələrin siyahısı Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və ölkə mənşəyi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılır.

Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir:

1. Advalor - malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan gömrük rüsumu;
2. Spesifik rüsum - mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan gömrük rüsumu;
3. Kombinə edilmiş rüsum - hər iki növü birləşdirməklə hesablanan gömrük rüsumu.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq aşağıdakı xüsusi növ rüsumlar tətbiq oluna bilər: xüsusi rüsumlar, antidempinq rüsumları, kompensasiya rüsumları.

Azərbaycan Respublikasından ixrac olunan mallar, onların növündən asılı olmayaraq gömrük ixrac rüsumuna cəlb olunmur. Ölkəyə gətirilən mallara gömrük idxal rüsumu sadələşdirilmişdir. Gömrük idxal rüsumuna cəlb olunan malların növlərindən asılı olmayaraq malların gömrük dəyəri 15% həcmində qəbul edilmişdir.

Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri strateji məhsulları ölkə hüdudlarından kənara sərbəst dönərli valyuta ilə satarkən ixracat vergisinə aşağıdakı məhsullar cəlb edilir: neft və neft məhsulları, yüksək təzyiqli polietilen, sulfanol, kaustik soda, ilkin alüminium, alüminium prokatı-qırıntısı, polad borular, dəmir konsentratı, bürünc məmulatı, pambıq məhlucu, qara kürü. Milli Məclislə razılaşdırmaqla Nazirlər Kabineti bu siyahıya dəyişikliklər edə bilər. İxracatçılar strateji məhsulları öz hüdudlarından kənara satarkən həmin məhsullar üzrə əlavə dəyər vergisini, aksiz vergisini, gömrük rüsumunu, dövlət yol fonduna ayırmaları ödəmirlər.

Qeyri-tarif tənzimlənməsi xarici ticarətin liberallaşdırılmasına və qeyri-iqtisadi amillərin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmişdir. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında” 6 avqust 1996-cı il tarixli fərmana 24 sentyabr 1996-cı il tarixli fərmanla edilən düzəliş və əlavələr ölkədə xarici ticarətin liberallaşdırılmasının sistemli şəkildə tətbiqinə imkan vermişdir. Xarici ticarətin dövlət tərəfindən inzibati tənzimlənməsi əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınmış, idxal-ixrac əməliyyatlarını həyata keçirən subyektlərin

fəaliyyəti sərbəstləşdirilmiş, strateji malların sayı 17-dən 4-ə endirilmişdir. Eləcə də, idxalı və ixracı Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında aparılan malların, o cümlədən bu əməliyyatlarda müvafiq dövlət orqanlarının rəyi alınan məhsulların siyahısı beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır.

Xarici ticarət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də ixracın stimullaşdırılması siyasətidir. Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılmasının bir neçə metodundan istifadə etmək məqsədəuyğun hesab oluna bilər:

1. Vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiq edilməsi. Qısa müddət ərzində ixracdan maksimum effekt əldə etmək məqsədilə vergi güzəştlərinin həm mənfəətdən vergiyə, həm də dolayı vergilərə (ƏDV və aksizlər) tətbiq etmək olar. İxracın inkişafında prioritet kəsb edən istehsal sahələrinə münasibətdə mənfəətdən vergiyə güzəştlərin tətbiq edilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu cür güzəşt növü ixracyönümlü siyasət həyata keçirən ölkələr üçün daha münasibdir.

2. İnhisarlar və sənayenin prioritet sahələri arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi. Bu cür qarşılıqlı münasibətlərə təsir etmək üçün ixracatçılara müəyyən güzəştlər (dəmir yolu daşımaları tariflərində, kommunal xidmətlər tariflərində və s.-də güzəştlər) verilə bilər.

3. Xarici ticarət ilə əlaqədar olan sahələrdə məqsədli investisiya proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi. Bu proqramlar eyni zamanda, həm dövlət büdcəsindən, həm də bankların güzəştli kreditləri hesabına maliyyələşdirilə bilər.

4. İxracın stimullaşdırılmasında lizinq mühüm rol oynaya bilər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, lizinq ölkə iqtisadiyyatına yeni texnika, texnologiya və s. formasında "real" investisiyaların cəlb edilməsində ən səmərəli üsullardan biridir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə istismar edilən avadanlıq və texnikaların 60-70%-i lizinq yolu ilə əldə edilib. Azərbaycanın sənaye müəssisələri texniki və texnoloji yenilənməyə kəskin ehtiyac duyurlar. Lizinqdən istifadə bir çox müəssisələrə istehsalın modernləşdirilməsini həyata keçirməyə və rəqabət qabiliyyətli istehsalı qurmağa imkan verəcək.

5.Xarici bazarların mənimsənilməsində milli müəssisələrə yardım üçün təşkilati-texniki dəstək mexanizminin tətbiqi və səmərəli istifadəsi. Bu öz növbəsində nəzərdə tutur:

- ixracyönümlü müəssisələrə xarici sifarişlərin alınmasında və yüksək keyfiyyətli sənaye avadanlığının əldə edilməsində yardım göstərilməsi;
- müxtəlif növ kommersiya informasiyalarının təqdim edilməsi;
- ixracatçıların xarici ölkələrdə dövlət və hökumət qurumlarında maraqlarının təmsil edilməsi və s.

6.İxrac-idxal əməliyyatlarının kreditləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün güclü kredit təşkilatlarının yaradılması. Bu zaman ixrac kreditlərinin sığortalanması və yalnız Azərbaycan məhsullarının alınması şərti ilə xarici ölkələrin idxalatçılarına dövlət kreditlərinin verilməsi, həmçinin ixrac istehsallarının maliyyələşdirilməsini həyata keçirən iri bank strukturlarının yaradılması nəzərdə tutulur.

7.Azad iqtisadi zonaların bir növü olan xüsusi ixracyönümlü və elmi-texniki zonaların yaradılması. Bu cür zonalarda investorlar sonradan istehsal ediləcək məhsulun əsas hissəsini ixrac etmək şərti ilə xammalın, materialların və avadanlığın rüsumsuz idxalı üçün xüsusi lisenziyalar əldə edə bilərlər.

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də ödəniş balansı siyasətidir. Düzgün maliyyə və xarici ticarət siyasətini dəyərləndirmək, onu dəyişdirmək üçün dövrü və əhatəli statistik məlumatlar öz əksini ödəniş balanslarında tapır. Ödəniş balansı bir ölkə sakinlərinin müəyyən dövr ərzində bütün başqa ölkələrin rezidentləri ilə apardığı xarici iqtisadi əməliyyatların cəmini balans formasında əks etdirən sənəddir.

Azərbaycanda ödəniş balansı Beynəlxalq Valyuta Fondunun müəyyən etdiyi qaydaya əsasən aşağıdakı göstəriciləri əks etdirən sənəddir:

- 1.Azərbaycanla xarici ölkələr arasında baş verən əmtəə, xidmət və gəlirlər üzrə bütün əməliyyatlar;
- 2.Ölkənin xarici dünya ölkələri qarşısında olan öhdəlikləri, maliyyə tələblərində özünü göstərən mülkiyyət və digər bütün dəyişikliklər;

3. Qarşılıqlı ödənişləri bir-birinə bağlamayan əməliyyatları və dəyişiklikləri balanslaşdırmaq üçün lazım olan bütün birtərəfli köçürmə və kommersiya xarakterli qeydlər.

Azərbaycanda ödəniş balansını 1995-ci ildən başlayaraq BVF-nun metodik göstərişləri əsasında tətbiq olunmağa başlamışdır. Ödəniş balansının dövlət tənzimlənməsinin aşağıdakı üç üsulu vardır:

1. Birbaşa nəzarət şəklində həyata keçirilən üsulla idxalın tənzimlənməsi, gömrük və digər yığımlar, xarici investisiyalar üzrə gəlirlərin və özəl şəxslərin sərmayələrinin xaricə köçürülməsinin qadağan edilməsi və ya məhdudlaşdırılması, əvəzsiz yardımların, uzun və qısamüddətli kapital ixracının kəskin sürətdə azaldılması və s.;
2. Daxili iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş, lakin, eyni zamanda ödəniş balansını vəziyyətinə təsir göstərən deforasiya tədbirlərindən istifadə olunması;
3. Mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi. Ödəniş balansının kəsirini ödəmək üçün görülən tədbirləri qısa və uzunmüddətli tədbirlərə bölmək olar.

15 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Xarici investisiyanın qorunması” haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə xarici investisiya siyasətinin əsasları müəyyən edilmişdir. Xarici investorlara aşağıdakı güzəştlər nəzərdə tutulubdur:

1. Mənfəətdən vergi Azərbaycan ərazisində yaradılmış və nizamnamə fondundan, xarici kapitalı 30%-dən çox olan müəssisələr üçün-25%, kənd və dağ yerlərində isə 10% nəzərdə tutulmuşdur;
2. Maddi istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən xarici kapital ilk iki il, kənd yerlərində olduqda isə ilk üç il ərzində mənfəət vergisindən azaddır;
3. Vergiyə cəlb olunan mənfəət istehsalın inkişafına, elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına, təbiəti mühafizə tədbirlərinə, uzunmüddətli kreditlər üzrə faiz ödəmələrinə yönəldilən məbləğlər qədər azaldılır;
4. Müəssisənin ehtiyat fonduna ayırmalar vergidən azad olunur.

Azərbaycan xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində bəzi tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurətini üzə çıxarmışdır. İlk növbədə, dövlətin apardığı iqtisadi siyasətdən asılı olaraq, maraq və məqsədlərini tam ifadə edən dövlətin marağı ilə tarazlaşdırılmış ümumi investisiya proqramı hazırlamalı və bu proqramı həyata keçirən səlahiyyətli dövlət orqanı yaradılmalıdır. Bu proqramın həyata keçirilmə metodları aydınlaşdırılmalı və iqtisadiyyatın bütün sahələrinə kapital qoyuluşu istiqamətində fəaliyyət göstərməlidir. Xarici dövlətlərin investisiya təcrübəsi təhlil olunaraq ondan istifadə olunmalıdır. Ölkədə özəlləşdirmə prosesi sürətləndirilməli, sabit investisiya mühiti yaradılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasəti nəhayət, xarici yardım siyasətindən istifadə ilə tamalanır. Ölkənin xarici yardım siyasəti beynəlxalq təşkilatlardan və dövlətlərdən yardımların alınması və istifadəsi tədbirlərini əhatə edir. Bu siyasət beynəlxalq aləmdə son dövrlərdə strukturlaşdırılmış yeni bir xarici siyasətdir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra bazar iqtisadiyyatı yolunda islahatlar həyata keçirdiyi üçün aparıcı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən iqtisadi inkişafın təmin olunması, ödəniş balansı kəsirlərinin ləğvi, milli valyutanın sabitliyinin təmin olunması, milli müdafiəyə ayrılan yardımlarla dəstəklənir.

Beləliklə, cari xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi zamanı ölkənin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasına önəm verilməli, mövcud ictimai əmək bölgüsü, ixtisaslaşma və kooperasiyalaşmadan çıxış edərək bu siyasət yüksək texnoloji səviyyədə həyata keçirilməlidir.

2.2. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin strukturunun kompleks tədqiqi və optimallaşdırılması yolları

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Azərbaycan dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya edir. Bu gün beynəlxalq aləmdə Azərbaycan bərabər tərəfdaş kimi qəbul edilir və onunla uzunmüddətli əməkdaşlıq sistemi qurulur. Belə şəraitdə ölkəyə etimadın möhkəmləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu etimad bir sıra prinsiplər üzərində qurula bilər. Belə prinsiplərdən biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzvlükdür.

Azərbaycan beynəlxalq ticarət məkanına inteqrasiya etmək və ölkədə xarici ticarətə təsir edən qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması istiqamətində iş aparır.

1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq üçün müraciət etməyi qərara almışdır. Hazırda Azərbaycan bu təşkilatda müşahidəçi statusuna malikdir və ÜTT-yə qəbul edilmək üçün məqsədyönlü iş aparır. ÜTT üzrə Azərbaycanın Koordinasiya qrupu yaradılmışdır, bu qrup bütün danışıqlar prosesini həyata keçirir. Ticarət qaydalarının yaxşılaşdırılması üçün ÜTT tələbləri üzv olma prosesinin ən faydalı üstünlüyüdür. ÜTT-yə üzv olma qərarından asılı olmayaraq şəffaf və effektiv qanunlara malik olmaq üçün bir üstünlükdür. Uruqvay raundu prinsipləri və normaları heç bir mülahizələrdən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə ölkənin ticarəti üçün faydalıdır. Onlar əməliyyat xərclərini azaldırlar və ölkənin ticarətdə rəqabət bacarığını artırırlar.

ÜTT-yə üzv olma proseduru aşağıdakı kimidir:

1. ÜTT-yə üzv olma istəyini əks etdirən ərizənin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
2. ÜTT Katibliyində üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunun yaradılması;

- 3.Üzv olmaq istəyən ölkənin xarici ticarət rejimi haqqında Memorandumun ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
- 4.ÜTT-yə üzv olan ölkələr tərəfindən Memoranduma dair sualların təqdim olunması;
- 5.Memoranduma dair təqdim olunmuş sualların cavablarının ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
- 6.Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunun ilk iclasının keçirilməsi;
- 7.Üzv olmaq istəyən ölkə tərəfindən ÜTT Sazişləri ilə nəzərdə tutulmuş sənəd və cədvəllərinin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
- 8.ÜTT-yə üzv olmaq istəyən ölkə ilə üzv ölkələr arasında ikitərəfli danışıqların keçirilməsi;
- 9.Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunu ardıcıl iclaslarının keçirilməsi;
- 10.Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupu tərəfindən Yekun Hesabatının hazırlanması;
- 11.Yekun Hesabat əsasında Baş Şura tərəfindən Üzvolma Protokolunun qəbul olunması;
- 12.Üzvolma Protokolunun Nazirlər Konfransı tərəfindən təsdiq olunması;
- 13.Üzvolma Protokolunun üzv olmaq istəyən ölkənin parlamenti tərəfindən ratifikasiya olunması.

Hazırda Azərbaycan ÜTT-yə üzvolma prosedurunun 9-cu mərhələsindədir.

Cədvəl 2.1.**Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolma proseduru**

1	Müraciətin qəbulu	30 İyun 1997
2	ÜTT Katibliyində Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun yaradılması	16 İyul 1997
3	Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət rejimi haqqında Memorandumun ÜTT Katibliyinə təqdim olunması	9 Aprel 1999
4	İşçi qrupun iclaslarının keçirilməsi	7 İyun 2002 - 24 Fevral 2014
5	Taktiki planın hazırlanması	5 İyun 2002 - 21 Avqust 2013
6	İşçi qrupunun hesabatı	3 Dekabr 2013

Mənbə: Ümumdünya Ticarət Təşkilatının internet saytı - www.wto.az

ÜTT-yə üzv olmaqda əsas məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dünya iqtisadiyyatı sisteminə inteqrasiya prosesini sürətləndirmək;
- ÜTT-yə üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;
- Dünyanın əksər ölkələri ilə ÜTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirmək;
- Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və eləcə də ölkələr tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq;
- ÜTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək;
- ÜTT-nin mübahisələrin həlli mexanizmindən istifadə etmək imkanını əldə etmək.

Ölkəmizin ÜTT-yə güzəştli şərtlərlə qəbul olunmasında Azərbaycana hansı statusun verilməsi əhəmiyyət kəsb edir. ÜTT-də üzv ölkələr 3 inkişaf statusu əsasında bölünür: inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələr.

ÜTT-yə üzvolma danışıqları zamanı kənd təsərrüfatının ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olması, aqrar sektorun yaxşı ənənələrinin olması, bu sahənin inkişafı üçün əlverişli aqroiqlim ehtiyatlarının mövcudluğu, ölkə əhalisinin yarıdan çoxunun kənd yerlərində yaşaması faktları xüsusi vurğulanmalıdır. Məlum olduğu

kimi, həm ÜTT-yə üzvləmə zamanı aparılan danışıqlarda, həm də bütövlükdə ÜTT çərçivəsində həyata keçirilən ticarət danışıqlarında ən çox mübahisə doğuran sahə kənd təsərrüfatı hesab olunur. Bunu son dövrlərdə üzv olmuş ölkələrin təcrübəsi, eləcə də Kankun və Honkonqda keçirilmiş Nazirlər Konfransları bir daha təsdiqləyir.

ÜTT üzvləri tərəfindən təqdim olunmuş suallara verilmiş cavablar Azərbaycanın xarici ticarət rejimi haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmışdır. Bunun sübutu kimi hər yeni təqdim olunmuş suallar toplusunda sualların sayının azalmasını qeyd etmək olar.

“Ticarət rejimi” ticarət zamanı əmələ gələn bir çox müxtəlif hallara nəzarət etmək və onları tənzimləmək üçün ölkənin yaratdığı qanunların, sərəncamların, qərarların və qaydaların konqlomeratı üçün ümumi termindir. Belə nəzarətləri və ya tənzimləmələri tələb edən ən aşkar fəaliyyət növləri malların idxalı və ixracı, habelə xarici tədarükçülər tərəfindən xidmətlərin təklifi və göstərilməsidir. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətlə bağlı qanunvericiliyi 1992-ci ildə təqdim edilməyə başladı və ilk öncə ölkədən malların ixracını tənzimləmək məqsədini daşıyırdı. Ticarətin tənzimlənməsində növbəti mərhələ 1994-cü ildə başlamışdır. Bu mərhələdə hökumət xarici ticarətə aid bütün məsələləri əhatə edən daha ətraflı qaydaları təqdim etməyə çalışırdı.

Müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasının vacib üstünlüklərindən biridir.

Xidmətlərin göstərilməsinin birinci üsulu - ÜTT-nin üzvü olan ölkə ərazisindən ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisinə xidmət göstərilməsidir.

İkinci üsul - ÜTT üzv ölkəsinin bu və ya digər xidməti istehlak etmək məqsədilə xidmətin göstərildiyi digər ÜTT üzv ölkəsinə getməsidir.

Üçüncü üsul - ÜTT-nin üzvü olan hər hansı bir ölkənin hüquqi və fiziki şəxsinin xidmət göstərmək məqsədilə ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisində “kommersiya iştirakı”dır.

Dördüncü üsul - ÜTT-nin üzvü olan ölkənin vətəndaşı olan fiziki şəxsin ÜTT-nin digər üzv ölkəsinin ərazisinə daxil olmaqla orada xidmət göstərməsidir. Bu üsul həm də “fiziki şəxslərin hərəkəti” adlanır.

ÜTT-yə üzv olan ölkələr bütün xidmət sahələrində Ən Əlverişli Rejimin təmin edilməsinə zəmanət verirlər və müvafiq öhdəliklər götürürlər. Bu o deməkdir ki, ÜTT-nin bütün üzvlərinə eyni ticarət rejimi tətbiq edilməli və heç bir ölkənin diskriminasiyasına yol verilməməlidir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması prosesində xidmətlər üzrə əsas taktiki vəzifə əhəmiyyətli, eləcə də yeni yaranmış və hələ də kifayət qədər inkişaf etməmiş vacib xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı öhdəliklərin həmin xidmət sahələrinin mövcud inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirilməsinə nail olmaqdır.

Azərbaycanın xidmətlərə dair öz üzərinə götürəcəyi öhdəliklərlə bağlı ilkin təkliflərin hazırlanması prosesində qarşıya iki əsas məqsəd qoyulmuşdu:

- Birinci məqsəd-millî xidmətlər bazarında normal rəqabət mühitinin yaradılması və xidmətlər sahəsinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarətdir.
- İkinci məqsəd-xarici rəqiblərlə müqayisədə hələ çox zəif olan, onlarla rəqabət aparmağa hələ hazır olmayan və eyni zamanda ölkənin gələcək inkişafı baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edən xidmət sahələrinin zəruri müdafiəsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır.

ÜTT üzvləri Azərbaycanın millî xidmətlər bazarında bir sıra konkret xidmət sahələrinə, o cümlədən bank və sığorta, telekommunikasiya və paylaşımcı xidmətlərə xüsusi maraq göstərirlər. Bank xidmətləri sahəsində mövcud olan millî rejim bu gün xarici bankların və onların filiallarının Azərbaycanda bank xidmətləri göstərməsi üçün zəruri şəraiti təmin edir. Azərbaycanın sığorta xidmətləri sahəsində öz üzərinə götürmək istədiyi öhdəliklər millî xidmətlər bazarının daha da liberallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Lakin buna baxmayaraq bu gün xaricilərin Azərbaycanın millî sığorta bazarında fəaliyyəti ilə bağlı mövcud olan bütün məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması qəbul edilməzdir.

Aktual olan əsas məsələlərdən biri də qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi planıdır. Burada Azərbaycan üçün əsas məsələ milli qanunvericiliyin planda (AR Prezidentinin 2 avqust 2006-cı il Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Tədbirlər Planı) götürülmüş öhdəliklər üzrə ÜTT qaydalarına uyğunlaşdırılmasıdır. Azərbaycan tərəfi artıq bu öhdəlikləri əks edən sənədi ÜTT Katibliyinə təqdim etmişdir. Hazırda çoxtərəfli danışıqlarda üzv ölkələrin narahatlığı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən işlərdə ləngimə ilə bağlıdır. Üzv ölkələr Azərbaycandan yeni qanunvericilik aktlarının qəbulu prosesinin sürətləndirilməsini istəyirlər.

Beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və imicinin yüksəldilməsi, Azərbaycan mənşəli malların və xidmətlərin dünya bazarına maneəsiz çıxarılmasının təmin olunması, ölkəmizin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq ticarətdə ölkəmizin mənafeələrinin qorunması, xarici tərəf müqabilləri ilə eyni şərtlərlə ticarət əlaqələrinin qurulması, milli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün əlavə stimulların yaradılması, sağlam rəqabət şəraitində ölkədə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin artırılması baxımından Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, Azərbaycanın ağır şərtlər altında gedən müasir dünya ilə inteqrasiyasının bütün istiqamətləri yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün önəmli məsələlərdəndir.

III FƏSİL. Xarici ticarətin Azərbaycan iqtisadiyyatında rolu və perspektivləri

3.1. Azərbaycanın xarici ticarət dinamikası, idxal-ixrac strukturunun xüsusiyyətləri

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatının beynəlxalq təsərrüfat miqyasında inteqrasiyasının sürətləndirilməsinin əsas şərtidir. Ölkələr iqtisadi inteqrasiya axınlarına qoşularaq bu yolla öz istehsal güclərini, istehsalın səmərəliliyini və bütün bunların nəticəsində isə əhalinin ümumi sosial-iqtisadi rifah səviyyəsini artırmağa çalışırlar. Beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən maksimum istifadə edilmədən, xarici iqtisadi əlaqələrin bütün formaları intensiv şəkildə genişləndirilmədən ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsaslı dönüş aparmaq mümkün deyildir. Dünya ölkələrindən heç biri öz inkişafını xarici ölkələrdən təcrid olunmuş şəkildə təmin edə bilmədiyinə görə öz aralarında beynəlxalq və regional səviyyədə iqtisadi əlaqələr yaratmağa çalışırlar.

Müasir dövrdə ölkənin xarici ticarətinin coğrafiyası getdikcə daha geniş əraziləri əhatə etməklə yanaşı, mövcud regional qruplaşmalar çərçivəsində bir sıra xüsusiyyətlərin meydana çıxması ilə səciyyələnir. Xarici ticarətin inkişafın dinamikası və meyllərinin kompleks tədqiqatı zamanı ixrac-idxal əməliyyatlarının ölkə-coğrafi strukturunun öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici ticarətin, xüsusilə də ixracın coğrafiyasına görə xarici ticarət münasibətlərindəki prioritetlər barədə fikir yürütmək olar.

Aşağıdakı cədvəl və qrafiklərdə Azərbaycanın müstəqillik dövründə xarici ticarət dinamikasını əks etdirən məlumatlar verilmişdir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazanandan bəri, xarici ticarət dövriyyəsi 8 dəfə, idxalın həcmi 10 dəfə, ixracın həcmi isə 12 dəfədən çox artmışdır. Həmçinin, müsbət saldo əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Ən yüksək müsbət saldo 2008-ci ildə təxminən 40,5 milyard ABŞ dolları həcmində qeydə alınmışdır. Buna əsas səbəb ixrac olunan xam neftin qiymətinin dünya bazarında yüksək həddə olması idi.

Cədvəl 3.1.

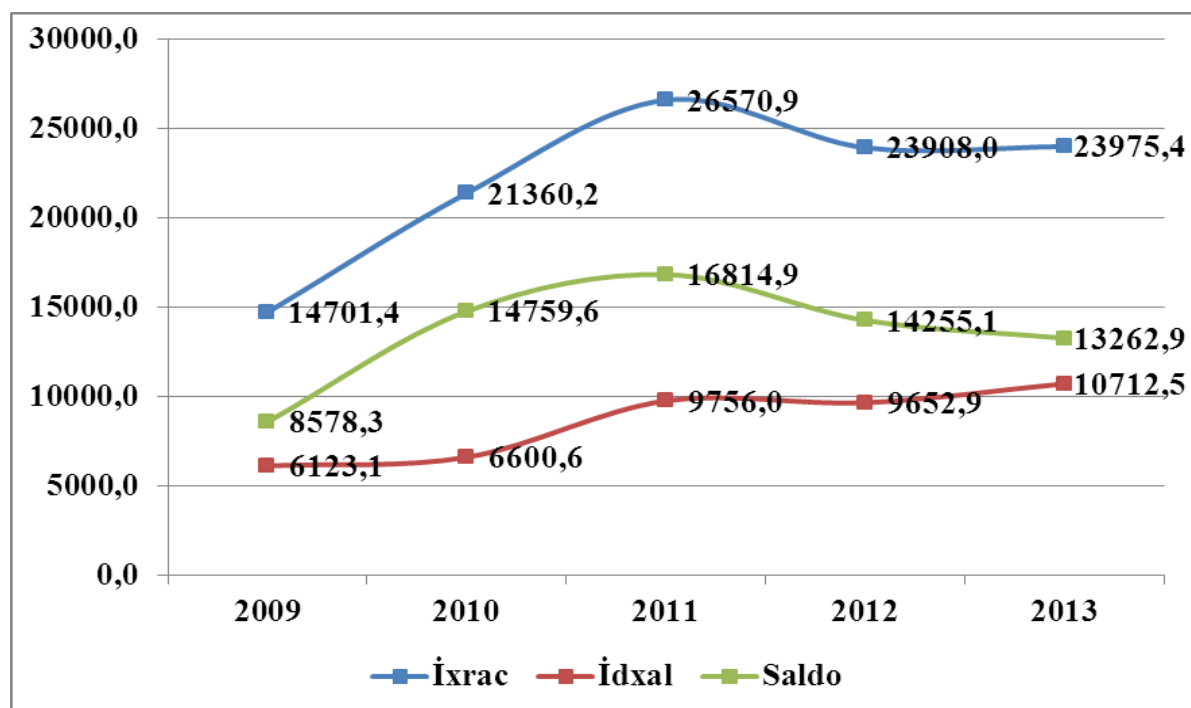
1991-2013-cü illərdə xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə			
	Ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac	Saldo
1991	4 002,2	1 881,2	2 121,0	239,8
1992	2 423,8	939,8	1 484,0	544,2
1993	1 353,5	628,8	724,7	95,9
1994	1 430,6	777,9	652,7	-125,2
1995	1 304,9	667,7	637,2	-30,5
1996	1 591,9	960,6	631,3	-329,3
1997	1 575,7	794,4	781,3	-13,1
1998	1 682,6	1 076,5	606,1	-470,4
1999	1 965,1	1 035,9	929,2	-106,7
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	573,1
2001	3 745,3	1 431,1	2 314,2	883,1
2002	3 832,9	1 665,5	2 167,4	501,9
2003	5 216,6	2 626,2	2 590,4	-35,8
2004	7 131,4	3 515,9	3 615,5	99,6
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	136,0
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	1 105,5
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	344,7
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	40 586,0
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	8 578,3
2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2	14 759,6
2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9	16 814,9
2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0	14 255,1
2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4	13 262,9

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.1.

2009-2013-cü illərdə ixrac-idxal inkişaf tempi

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Cədvəl 3.2.

2013-cü ildə xarici ticarət dövriyyəsində ölkələrin xüsusi çəkisi (min ABŞ dolları ilə)

Ölkələr	Ticarət dövriyyəsi	%-lə çəkisi
Cəmi	34 687 919,3	
İtaliya	6 238 915,1	17,99%
İndoneziya	2 800 600,4	8,07%
Rusiya Federasiyası	2 583 022,8	7,45%
Almaniya	2 179 759,7	6,28%
Türkiyə	1 989 790,7	5,74%
Böyük Britaniya	1 818 350,7	5,24%
Tailand	1 687 517,3	4,86%
Fransa	1 556 554,8	4,49%
Amerika Birləşmiş Ştatları	1 366 765,6	3,94%
İsrail	1 278 290,9	3,69%
Hindistan	1 148 061,1	3,31%
Ukrayna	864 689,2	2,49%
Yunanıstan	815 105,5	2,35%
Çin	654 972,1	1,89%
Gürcüstan	650 466,3	1,88%
Portuqaliya	528 202,5	1,52%
Avstriya	488 751,9	1,41%
Tayvan	485 483,8	1,40%
Braziliya	372 081,7	1,07%
Qazaxıstan	370 997,6	1,07%
Digər ölkələr	4809540	13.87%

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Azərbaycanın ən böyük xarici ticarət partnyoru son illərdə dəyişməz olaraq İtaliyadır. Buna əsas səbəb Azərbaycan neftinin dünya bazarına İtaliyada çıxmasıdır. Qonşu ölkələrdən isə Rusiya və Türkiyə ilə olan ticarət əlaqələri daha böyük paya malikdir.

Cədvəl 3.3.

2013-cü ildə idxal üzrə ölkələrin xüsusi çəkisi (min ABŞ dolları ilə)

Ölkələr	İdxal 2013	%-lə çəkisi
Cəmi	10 712 502,5	
Rusiya Federasiyası	1 505 178,4	14,05%
Türkiyə	1 463 804,9	13,66%
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiyanın Birləşmiş Krallığı	1 333 987,1	12,45%
Almaniya	823 024,4	7,68%
Ukrayna	589 071,3	5,50%
Çin	566 342,9	5,29%
Fransa	425 437,3	3,97%
Amerika Birləşmiş Ştatları	376 485,7	3,51%
Braziliya	371 801,2	3,47%
Qazaxıstan	306 763,3	2,86%
Yaponiya	288 357,5	2,69%
İtaliya	249 256,9	2,33%
Koreya Respublikası	229 288,1	2,14%
İran İslam Respublikası	207 682,3	1,94%
Niderland	180 987,2	1,69%
İsveçrə	159 597,5	1,49%
Gürcüstan	131 290,4	1,23%
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	94 818,5	0,89%
Avstriya	89 269,2	0,83%
Çexiya Respublikası	89 105,0	0,83%
Digər ölkələr	1 230 953,4	11,49%

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Azərbaycana idxal olunan məhsullar üzrə ilk yeri Rusiya Federasiyası tutur. Sonrakı pillələrdə isə Türkiyə və Böyük Britaniya qərarlaşıb. Cədvəldən görüldüyü kimi idxal olunan məhsullar arasında əsas yerləri daha çox inkişaf etmiş ölkələr təşkil edir.

Cədvəl 3.4.

2013-cü ildə ixrac üzrə ölkələrin xüsusi çəkisi (min ABŞ dolları ilə)

Ölkələr	İxrac 2013	%-lə çəkisi
Cəmi	23975416,8	
İtaliya	5 989 658,2	24,98%
İndoneziya	2 771 821,1	11,56%
Tailand	1 665 485,4	6,95%
Almaniya	1 356 735,3	5,66%
İsrail	1 260 698,7	5,26%
Fransa	1 131 117,5	4,72%
Hindistan	1 098 412,5	4,58%
Rusiya Federasiyası	1 077 844,4	4,50%
Amerika Birləşmiş Ştatları	990 279,9	4,13%
Yunanistan	810 325,4	3,38%
Türkiyə	525 985,8	2,19%
Portuqaliya	525 759,4	2,19%
Gürcüstan	519 175,9	2,17%
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiyanın Birləşmiş Krallığı	484 363,6	2,02%
Tayvan	467 306,3	1,95%
Avstriya	399 482,7	1,67%
İraq	353 641,1	1,48%
Vyetnam	302 551,2	1,26%
Ukrayna	275 617,9	1,15%
Çexiya Respublikası	215 918,4	0,90%
Digər ölkələr	1753236,1	7,31%

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Qeyd olunduğu kimi Azərbaycandan ixrac olunan mallar arasında başlıca və yüksək həcmdə yer tutan neft dünya bazarına İtaliyada çıxdığı üçün, ixrac üzrə ilk pilləni də məhz İtaliya tutur. Azərbaycandan ixrac olunan məhsulların təxminən

dördü bir hissəsi məhz bu ölkəyə ixrac olunur. Sonrakı yerlərdə isə İndoneziya və Tailand qərarlaşıb.

Son dövrlərdə idxal və ixrac əməliyyatlarında üstünlük tədricən MDB ölkələrindən digər xarici ölkələrə doğru inkişaf etmişdir. İqtisadi subyektlər MDB-dən kənar ölkələrə meyllidir. Bunu aşağıdakı cədvəl 3.5. və diaqram 3.2.-də görmək olar.

Cədvəl 3.5.

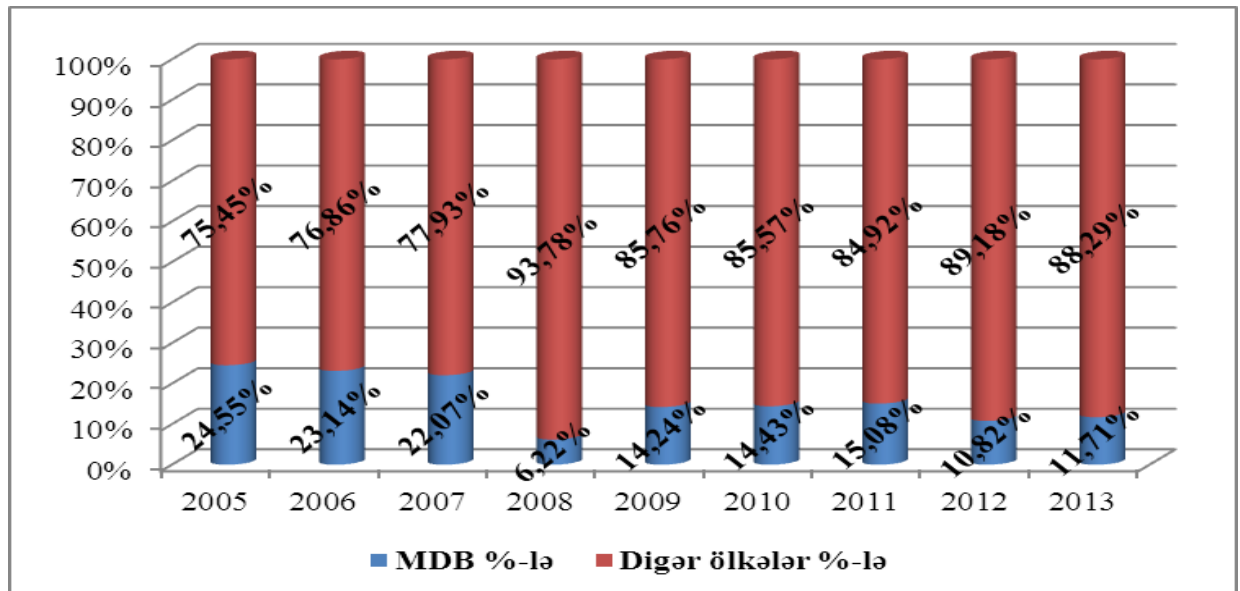
2005-2013-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası (milyon ABŞ dolları)

Ölkə	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
MDB	2100,98	2693,41	2598,32	3417,80	2964,57	4034,98	5477,90	3630,01	4062,88
Digər ölkələr	6457,39	8945,50	9173,43	51508,22	17859,90	23925,84	30848,97	29930,85	30625,04
Cəmi	8558,37	11638,91	11771,75	54926,02	20824,47	27960,82	36326,87	33560,85	34687,92

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.2.

2005-2013-cü illərdə xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası (%-lə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

MDB dövlətləri arasında ixracda Rusiya və Gürcüstan üstünlük təşkil edirdisə, idxalda Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna böyük üstünlüyə malikdir. Uzaq xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinə baxdıqda isə illər üzrə artım meyli müşahidə olunur.

Cədvəl 3.6.

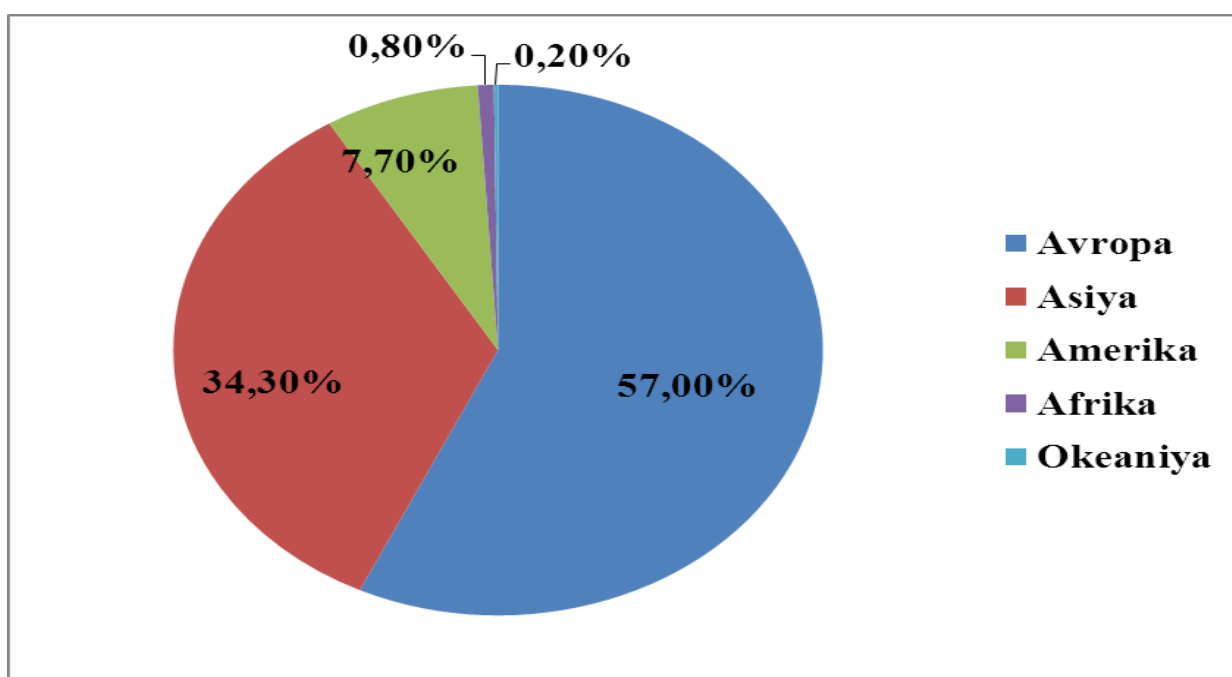
2013-cü il üzrə İdxalın coğrafi quruluşu (min ABŞ dolları)

Coğrafi regionlar	İdxal 2013
Cəmi	10 712 502,5
Avropa	6 103 547,7
Asiya	3 673 393,3
Amerika	823 642,0
Afrika	84 210,3
Okeaniya	27 709,2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.3.

2013-cü il üzrə İdxalın coğrafi quruluşu (%-lə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

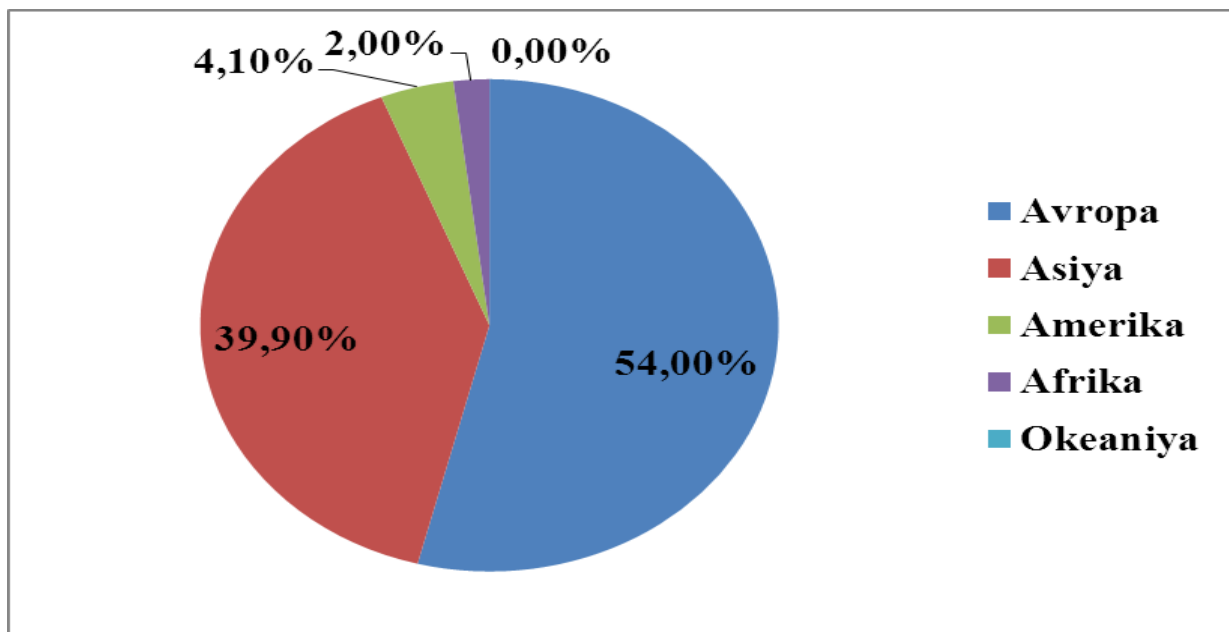
Cədvəl 3.7.

2013-cü il üzrə İxracın coğrafi quruluşu (min ABŞ dolları)

Coğrafi regionlar	İxrac 2013
Cəmi	23 975 416,8
Avropa	12 933 748,7
Asiya	9 573 360,5
Amerika	992 851,8
Afrika	475 064,9
Okeaniya	390,9

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org**Diaqram 3.4.**

2013-cü il üzrə İxracın coğrafi quruluşu (%-lə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin coğrafi strukturu yuxarıdakı cədvəl (3.6. və 3.7.) və diaqramlardan (3.3. və 3.4.) göründüyü kimi ixrac və idxal baxımından adekvat struktura malikdir. Həm ixrac həm də idxal olunan əmtəə və xidmətlər üzrə 50%-dən çox pay ilə Avropa ölkələri ilk yerdə qərarlaşıb. Bu əsasən ölkənin

coğrafi mövqeyi, siyasi, sosial-iqtisadi və s. əlaqələri ilə bağlıdır. Sonrakı pillələri isə müvafiq olaraq Asiya, Amerika, Afrika və Okeaniya tutur.

Cədvəl 3.8. və diaqram 3.5-dən göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasına idxal olunan məhsullar sırasında ilk yerləri təxminən 70% pay ilə maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları, sənaye malları, yeyinti və diri heyvan məhsulları tutur. Bu isə ölkədə həmin məhsullar üzrə istehsal səviyyəsinin aşağı olmasından və əhalinin tələbatından asılıdır.

Cədvəl 3.8.

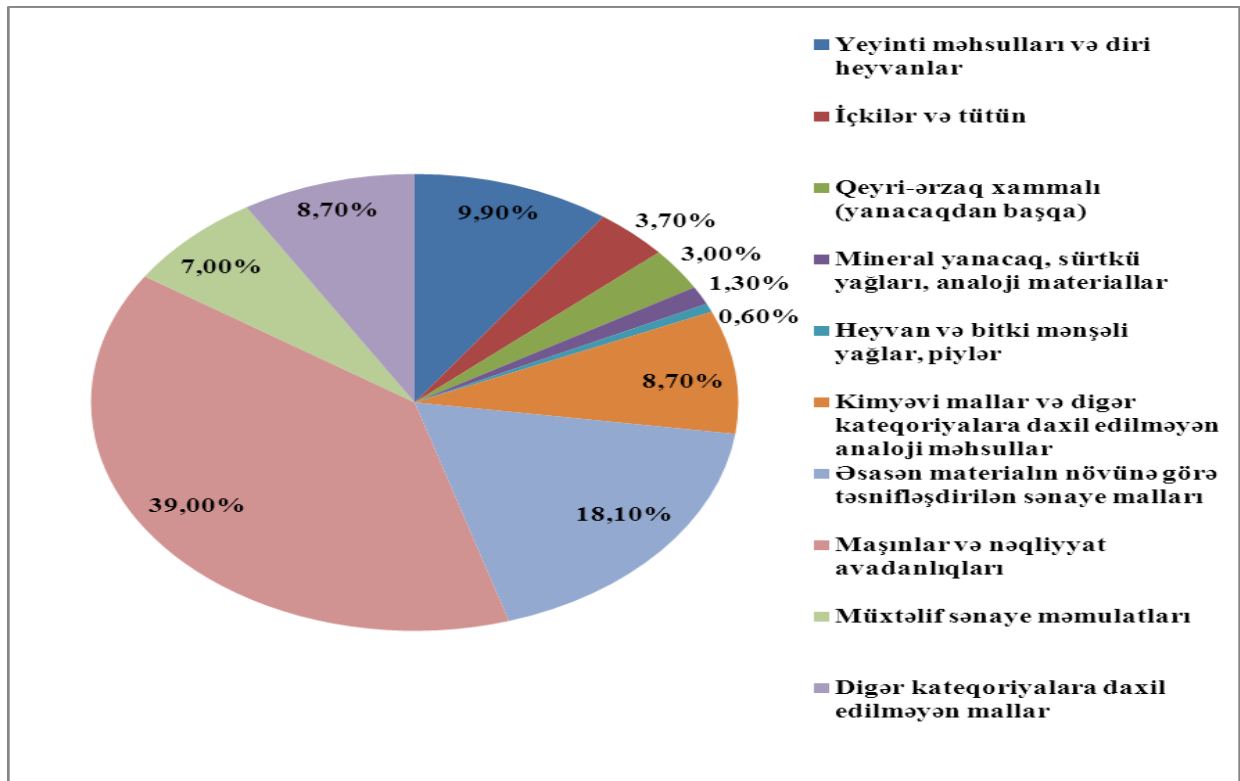
Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə idxalın quruluşu (min ABŞ dolları)

Məhsul bölmələri	İdxal 2013
Cəmi	10 712 502,5
Yeyinti məhsulları və diri heyvanlar	1 063 989,8
İçkilər və tütün	400 188,3
Qeyri-ərzaq xammalı (yanacaqdan başqa)	324 058,0
Mineral yanacaq, sürtkü yağları, analoji materiallar	141 619,9
Heyvan və bitki mənşəli yağlar, piylər	69 101,4
Kimyəvi mallar və digər kateqoriyalara daxil edilməyən analoji məhsullar	933 901,9
Əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları	1 933 707,7
Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	4 173 319,8
Müxtəlif sənaye məmulatları	749 146,6
Digər kateqoriyalara daxil edilməyən mallar	923 469,1

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.5.

Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə idxalın quruluşu (%-lə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Cədvəl 3.9. və diaqram 3.6-dan göründüyü kimi 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasından ixrac olunan məhsullar sırasında ilk yeri 92,70% pay ilə Mineral yanacaq, sürtkü yağları, analoji materiallar, başqa sözlə neft və neft məhsulları tutur. İxrac strukturunun diversifikasiyasının zəif olması bugün Azərbaycan dövlətinin həll etməli olduğu əsas məsələlərdən biri kimi ölkə iqtisadiyyatının əsas risk faktorlarından biridir.

Cədvəl 3.9.

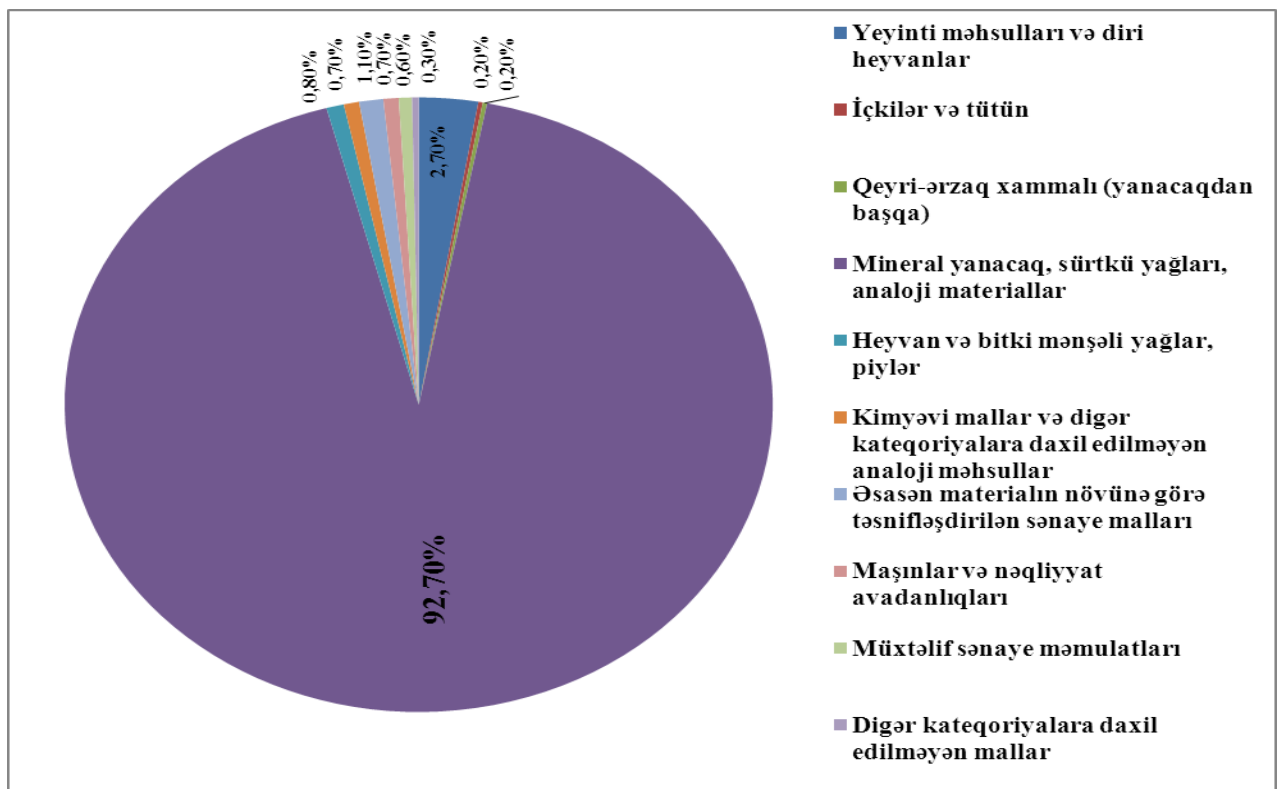
Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə ixracın quruluşu (min ABŞ dolları)

Məhsul bölmələri	2013
Cəmi	23 975 416,8
Yeyinti məhsulları və diri heyvanlar	647 775,3
İçkilər və tütün	41 700,5
Qeyri-ərzaq xammalı (yanacaqdan başqa)	47 029,6
Mineral yanacaq, sürtkü yağları, analoji materiallar	22 229 818,7
Heyvan və bitki mənşəli yağlar, piylər	182 848,1
Kimyəvi mallar və digər kateqoriyalara daxil edilməyən analoji məhsullar	175 453,5
Əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları	265 055,8
Maşınlar və nəqliyyat avadanlıqları	163 491,8
Müxtəlif sənaye məmulatları	149 343,9
Digər kateqoriyalara daxil edilməyən mallar	72 899,6

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diagram 3.6.

Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə ixracın quruluşu (%-lə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

3.2. Xarici ticarət və sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinin müqayisəli təhlili və perspektivləri

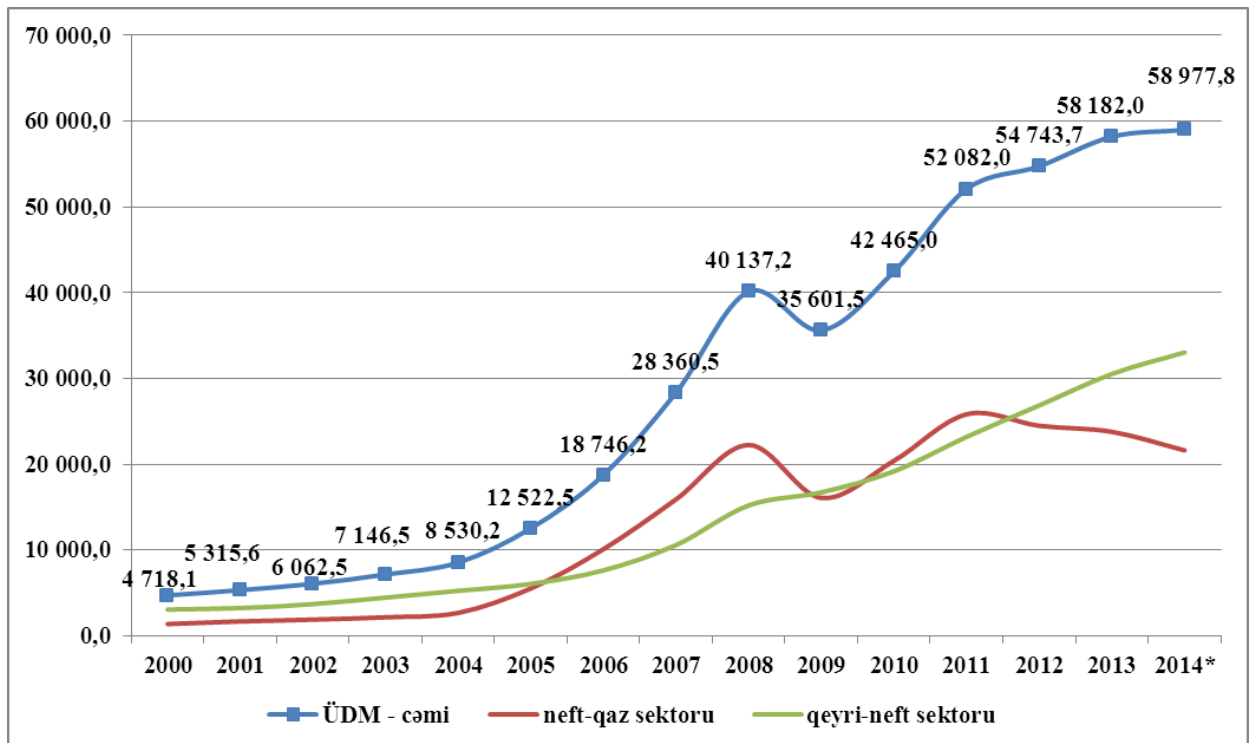
Xarici ticarətin Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında olan rolunu ölçmək üçün əsas sosial-iqtisadi və xarici ticarət göstəricilərini müqayisəli şəkildə uzlaşdırmaq və nəticə çıxarmağa ehtiyac vardır. Buna görə də aşağıdakı diaqram və cədvəllərdə həmin göstəricilər üzrə məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Təhlil üçün qeyd olunan sosial-iqtisadi göstəricilər əsas götürüləcəkdir:

- Ümumdaxili məhsul və onun dinamikası
- Əhalinin məşğulluğu
- Əhalinin gəlirləri və artım dinamikası
- Yoxsulluğun səviyyəsi və s.

Diaqram 3.7.

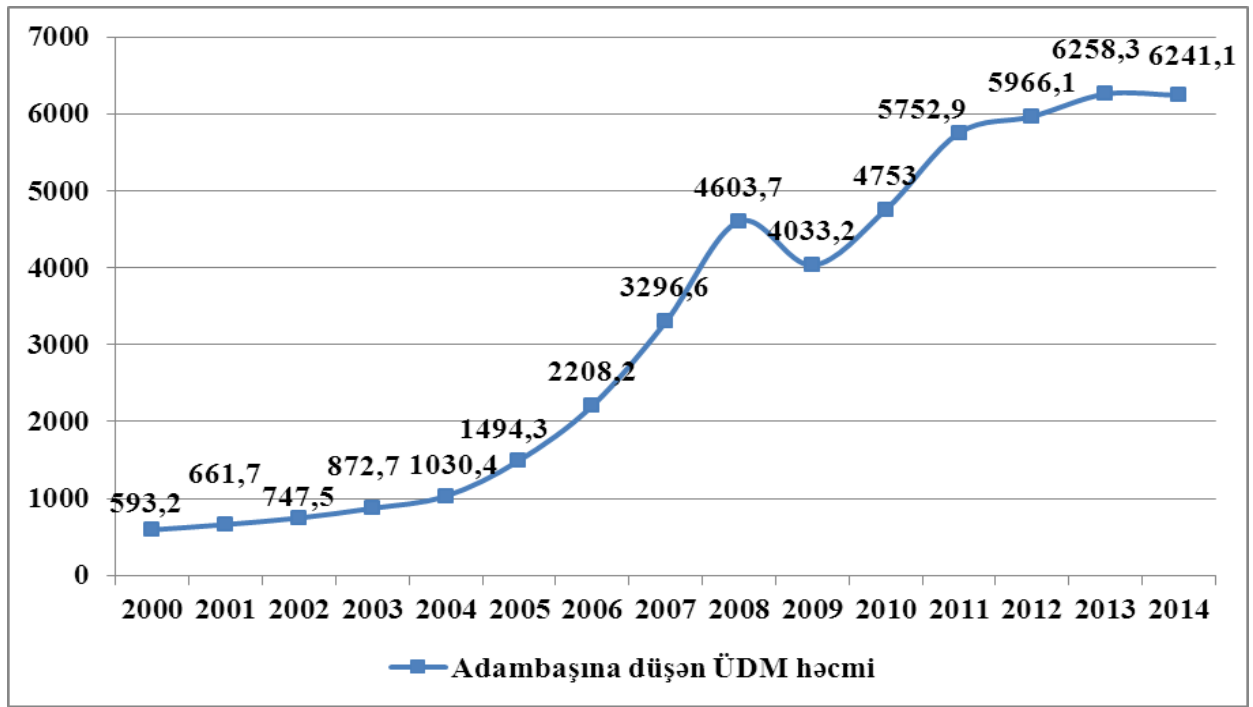
Ümumi daxili məhsulun həcmi, cari qiymətlərlə, milyon manatla

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.8.

Adambaşına düşən ÜDM həcmi, manatla

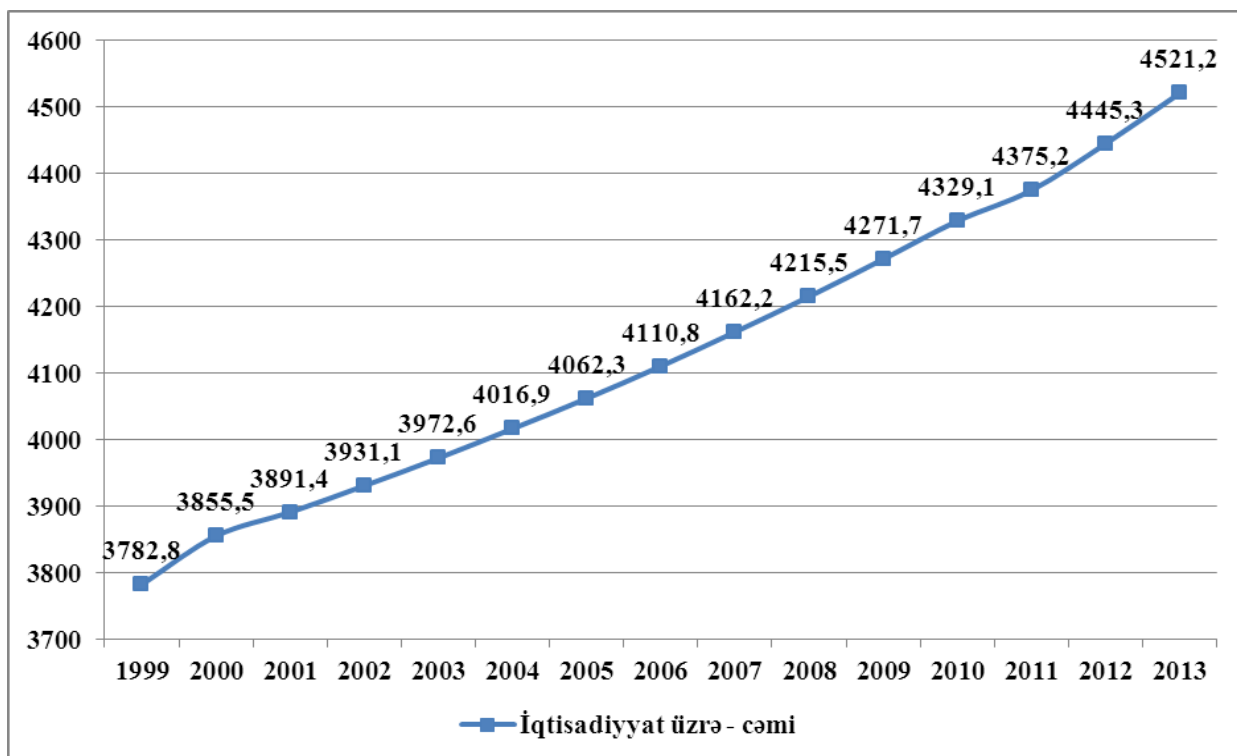
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.7 və 3.8-dən görüldüyü kimi son illərdə Azərbaycanın ÜDM-nun inkişaf tempi kifayət qədər yüksək olmuşdur. Beləki, 2000-2014-cü illərdə ölkə üzrə ÜDM həcmi 15 dəfə, adambaşına düşən ÜDM həcmi isə təxminən 10 dəfə artmışdır. Bununla yanaşı qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in artım tempinin yüksəlməsi müsbət tendensiyadır. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasında ÜDM həcmi 58977,8 milyon manat, adambaşına düşən ÜDM 6241,1 manat təşkil etmişdir.

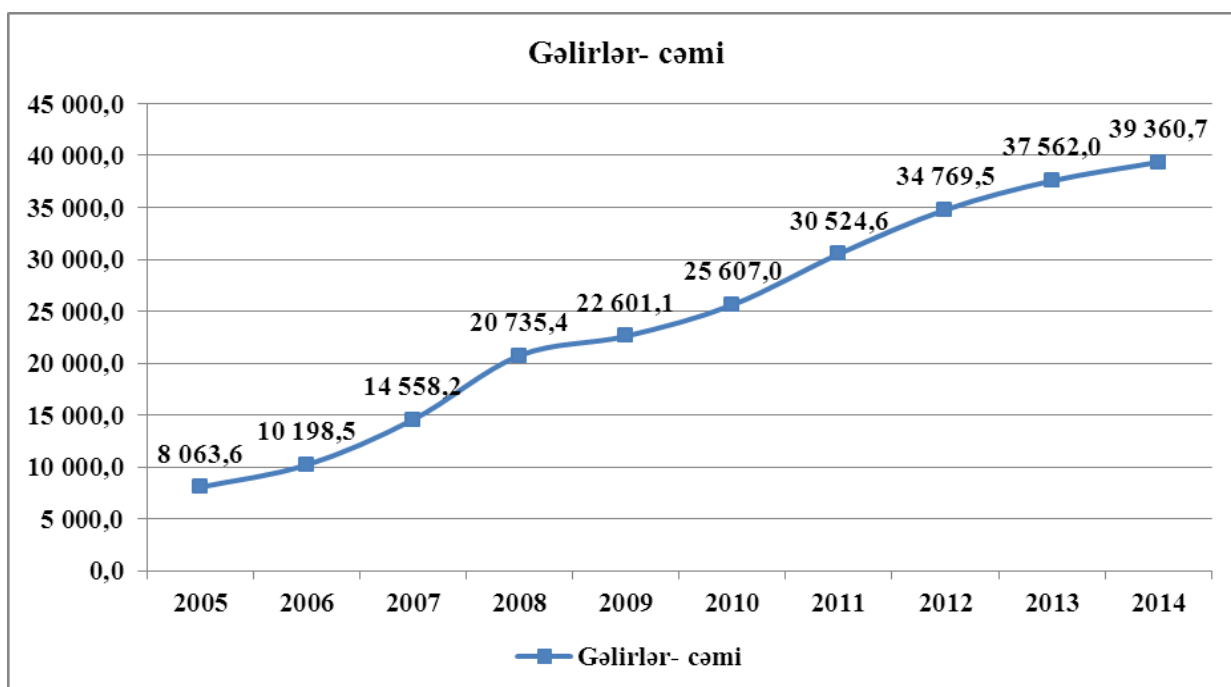
Əsas sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərindən olan iqtisadi məşğul əhəlinin sayı 2013-cü ildə 4521,2 min nəfər, əhəli gəlirləri 2014-cü ildə 39360,7 milyon manat, əhəlinin hər nəfərinə düşən gəlir 2014-cü ildə 4180,6 manat, yoxsulluq isə 2013-cü ildə 5,30 % təşkil etmişdir ki, bu da kifayət qədər yaxşı göstəricilərdir.

Diaqram 3.9.

İqtisadi məşğul əhalinin sayı, min nəfər

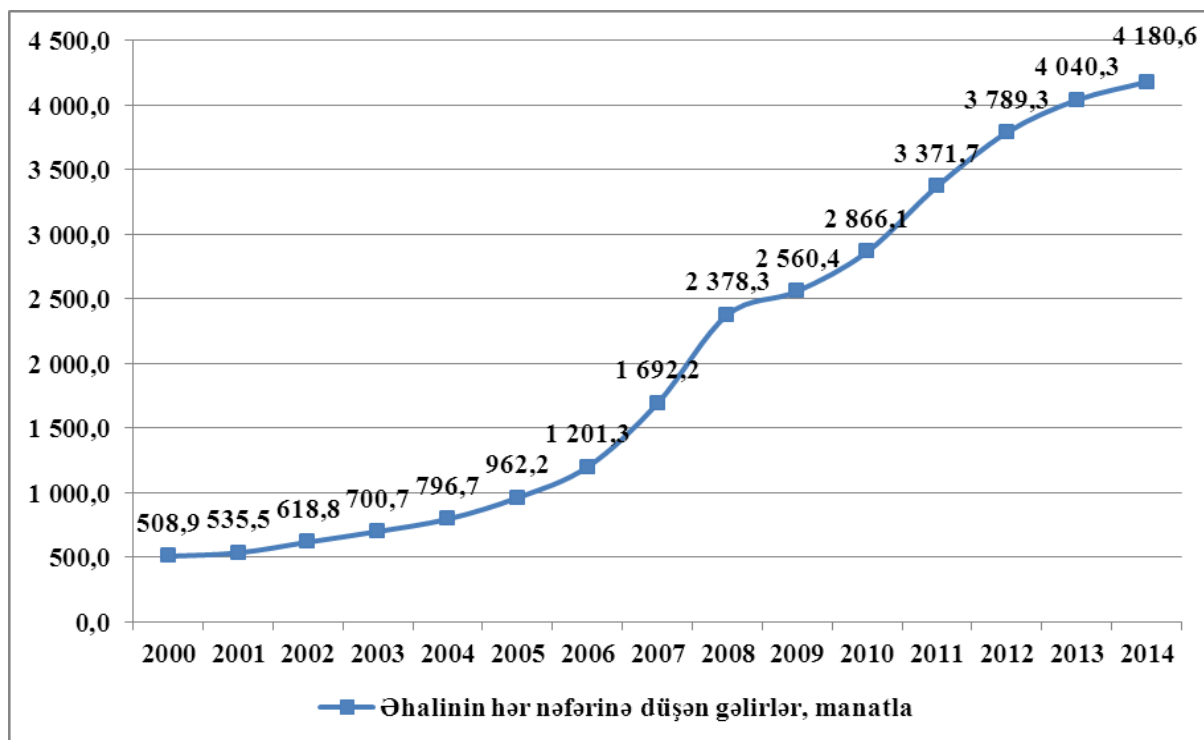
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org**Diaqram 3.10.**

Əhalinin gəlirləri, cari qiymətlərlə, milyon manatla

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.11.

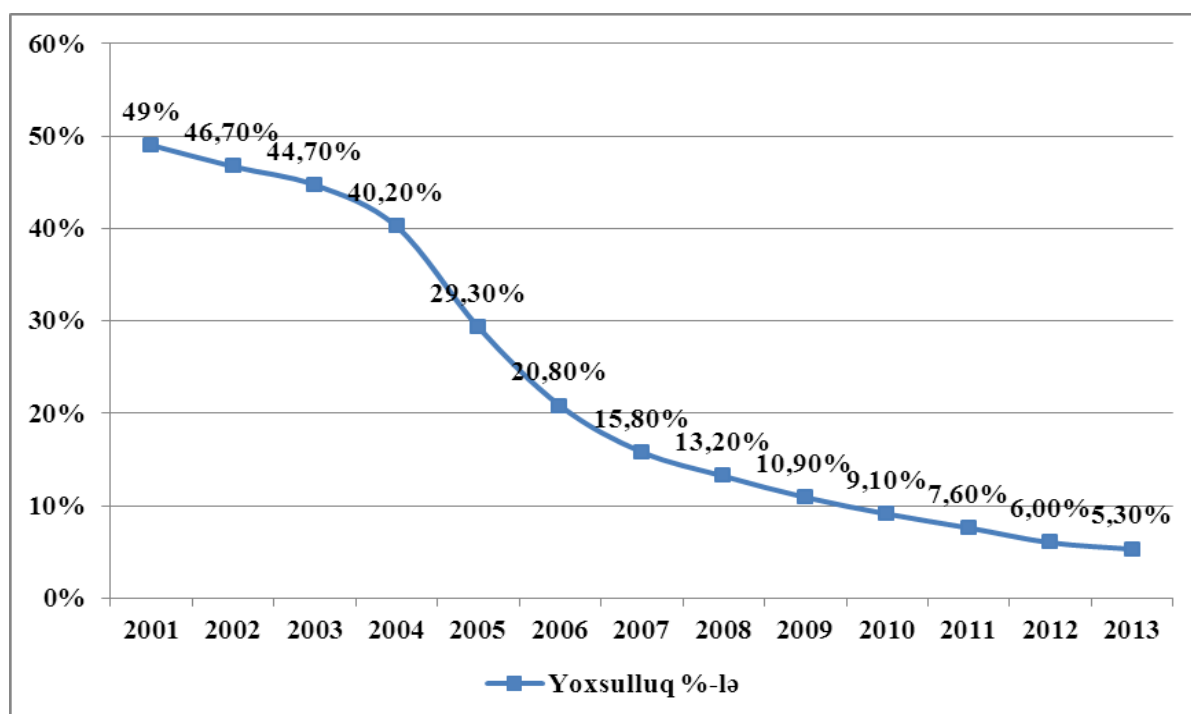
Əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər, manatla

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.12.

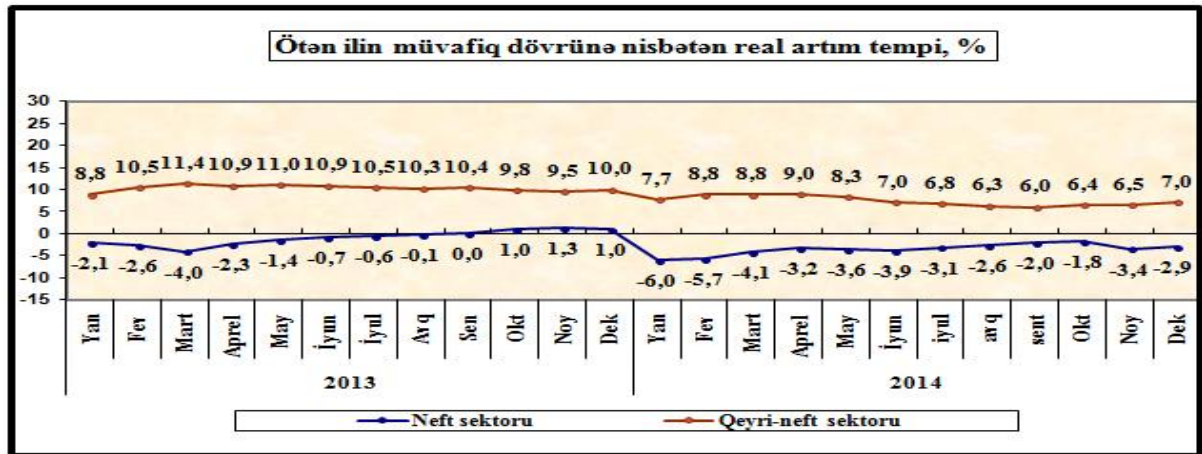
Milli yoxsulluq həddindən aşağı yaşayan əhalinin xüsusi çəkisi, faizlə

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Sosial-iqtisadi inkişaf. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına əsasən 2014-cü ildə ÜDM-in real artım tempi 2,8% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 59 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 6241.1 manat təşkil etmişdir.

Diaqram 3.13.

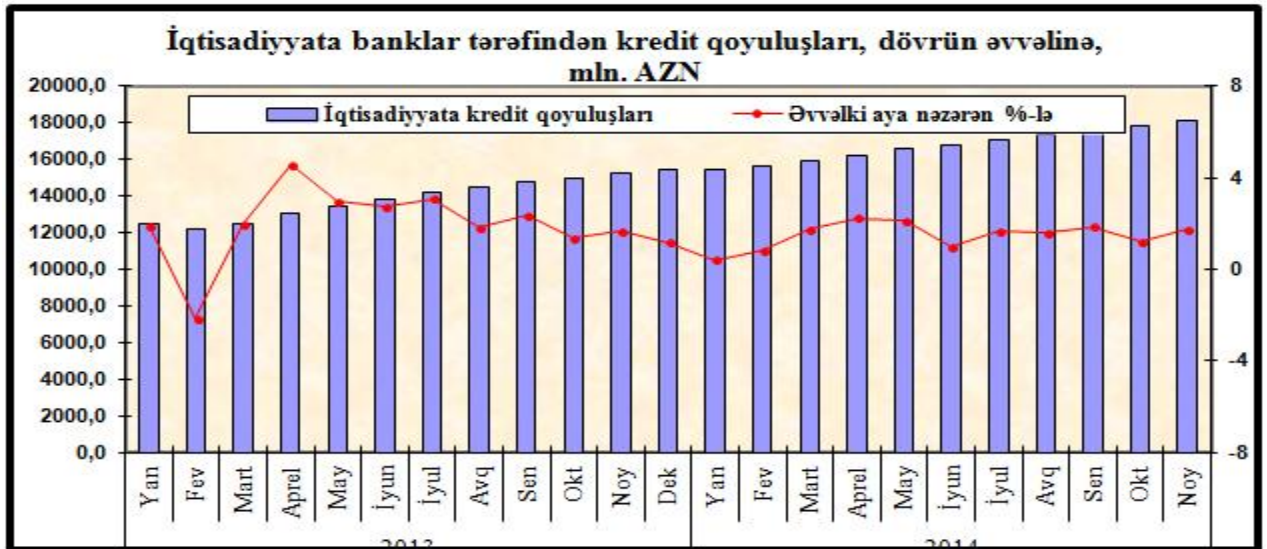
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Neft-qaz sektoru üzrə 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 2.9% azalma qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 39.0% (2013-cü ildə: 42.9 %) təşkil etmişdir. 2014-cü ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 7.0% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, 2013-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə rabitə sahəsi 15.1%, nəqliyyat sahəsi 4.7%, tikinti sahəsi 9.1%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sektoru 18.2%, ticarət sahəsi isə 10.0% artmışdır.

2014-cü ildə ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 17615.8 mln. manat investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitala qoyulmuş vəsaitin 72.3%-ni daxili investisiyalar, 27.7%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2014-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyaların 11651.6 milyon manatı (66.1%-i) qeyri-neft bölməsinin, 5964.2 milyon manatı (33.9%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. 2014-cü ilin 1 dekabr tarixinə iqtisadiyyata banklar tərəfindən kredit qoyuluşlarının həcmi keçən ilin 1 dekabr tarixinə nisbətən 19.1% artaraq 18151.9 mln. manat

təşkil etmişdir (2013-cü ilin dekabr ayının 1-nə kredit qoyuluşlarının artımı 30.0% olmuşdur).

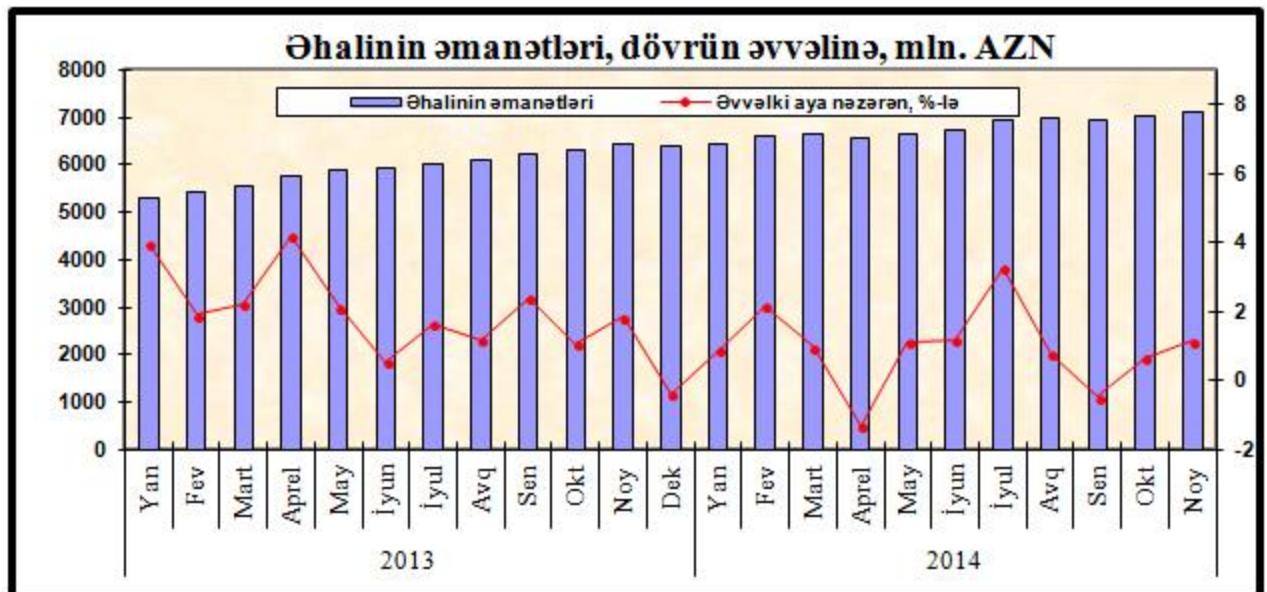
Diaqram 3.14.

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

2014-cü ilin 1 dekabr tarixinə əhalinin banklardakı əmanətləri keçən ilin eyni dövrünə nəzərən 10.4% artaraq 7.1 mlrd. manat təşkil etmişdir (2013-cü ilin dekabr ayının 1-nə əmanətlərin artımı 34.8% olmuşdur).

Diaqram 3.15.

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

2014-cü ildə əhaliyə 22.0 mlrd. manatlıq çox genişçəşidli istehlak malları satılmış və 7.0 mlrd. manatlıq pullu xidmətlər göstərilmişdir. 2013-cü illə müqayisədə əmtəə dövriyyəsi 10.0%, pullu xidmətlərin həcmi isə 7.2% artmışdır. İl ərzində ölkə sakinləri ticarət şəbəkəsindən 11.0 mlrd. manatlıq qeyri-ərzaq malları almış və bu göstəricinin real həcmi ötən ilin eyni dövrünə nəzərən 16.2% artmışdır.

2014-cü ilin 11 ayında ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqları 2013-cü ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 5.4% artaraq 442.1 manat təşkil etmişdir. 2014-cü ildə əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirləri isə 3.5% artaraq 4180.5 manata çatmışdır. 2014-cü ilin 11 ayında xarici ticarət dövriyyəsi 28.8 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən, ixrac 20.7 mlrd. ABŞ dolları, idxal isə 8.1 mlrd. ABŞ dolları olmaqla 12.6 mlrd. ABŞ dolları həcmində müsbət ticarət saldosu yaranmışdır. 2014-cü ildə manatın 1 ABŞ dollarına qarşı orta məzənnəsi 0.7844 AZN təşkil etmişdir.

Sosial sahələr. Məşğulluq və işsizlik. 2015-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə ilkin məlumatlara əsasən, iqtisadi fəal əhalinin sayı 4840,7 min nəfər olmuş, onlardan 4602,9 min nəfərini iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhali təşkil etmişdir. 2014-cü il dekabrın 1-i vəziyyətinə muzzla işləyənlərin sayı 1507,7 min nəfər, o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət bölməsində 883,7 min nəfər, qeyri-dövlət bölməsində isə 624,0 min nəfər təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın neft sektorunda 36,4 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1471,3 min nəfər çalışmışdır. Muzzla işləyənlərin tərkibində qeyri-kənd təsərrüfatı sahəsində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar 1463,4 min nəfər təşkil etmişdir. Müəssisə və təşkilatlarda muzzla çalışan işçilərin 22,1 faizi məhsul istehsalı sahələrində, onlardan 6,8 faizi tikintidə, 6,2 faizi emal sənayesində, 3,0 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsində, 2,4 faizi mədənçıxarma sənayesində, 2,0 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində, 1,7 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məşğul olmuşlar. Xidmət sahəsində çalışanların 22,5 faizi təhsil, 18,8 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 8,7

faizi əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 6,7 faizi dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat, 4,9 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 3,8 faizi istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət, 3,8 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 2,0 faizi maliyyə və sığorta fəaliyyəti, 1,8 faizi informasiya və rabitə, 1,6 faizi inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, 1,4 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 1,1 faizi digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi və 0,8 faizi daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar sahələrində cəmlənmişdir. 2015-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən ölkə üzrə rəsmi işsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı 28,7 min nəfər olmuş, onların 39,4 faizini qadınlar təşkil etmişdir. İşsizliyə görə müavinətin orta məbləği 289,2 manat olmuşdur.

Əhalinin gəlirləri. 2014-cü ildə əhalinin gəlirləri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 4.8 faiz artaraq 39.4 milyard manata çatmış, onun hər nəfərə düşən həcmi orta hesabla 4180.5 manat və ya ayda orta hesabla 348.4 manat təşkil etmişdir. Hər nəfərə düşən gəlirlərin artımı istehlak qiymətlərinin bahalaşmasını 2.1 faiz bəndi üstələyərək 3.5 faiz olmuşdur. Bu dövr ərzində gəlirlərin 68,8 faizi son istehlaka, 8,7 faizi vergilər, sosial sığorta və üzvlük haqlarının, 2,5 faizi kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə, 20,0 faizi isə əmanətlərin və kapitalın artırılmasına yönəldilmişdir. Əhalinin sərəncamında qalan 35,9 milyard manatlıq gəlir əvvəlki ildəki ilə müqayisədə 5,1 faiz çox olmuşdur.

Əmək haqqı. 2014-cü ilin yanvar-noyabr aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdlu çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 5,4 faiz artaraq 442,1 manat təşkil etmişdir. Digər fəaliyyət növləri ilə müqayisədə mədənçıxarma sənayesində, maliyyə və sığorta fəaliyyətində, informasiya və rabitədə, peşə, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində, tikintidə orta aylıq nominal əmək haqqı daha yüksək olmuşdur. Bu dövrdə müəssisə və təşkilatlarda çalışan kənar əvəzçilərin orta aylıq əmək haqqı 261,7 manat və mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr üzrə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 311,1 manat təşkil etmişdir.

Demoqrafik vəziyyət. 2014-cü il dekabr ayının 1-i vəziyyətinə ölkə əhalisinin sayı 9583,2 min nəfərə çataraq, ilin əvvəlindən 106,1 min nəfər və ya 1,1 faiz artmışdır.

Əhalinin sıxlığı bir kvadrat kilometrə 111 nəfər olmuşdur. Hazırda hər 1000 nəfər kişiyə 1011 nəfər qadın düşür. Əhalinin ümumi sayının 53,2 faizini şəhər, 46,8 faizini kənd sakinləri təşkil edir. Son illər doğum səviyyəsi yüksək olaraq qalmaqdadır. Belə ki, cari ilin yanvar-noyabr ayları ərzində ölkədə 156,2 min körpə doğulmuş və əhalinin hər 1000 nəfərinə hesabı ilə doğulanların sayı 18,0 təşkil etmişdir. Doğulan körpələrin 53,6 faizi oğlan, 46,4 faizi isə qız uşaqlarından ibarət olmuşdur. İlin əvvəlindən ölkədə 50,9 min ölüm halı qeydə alınmış və əhalinin hər 1000 nəfərinə hesabı ilə ölənlərin sayı 5,9 təşkil etmişdir. Ölkədə rəsmi orqanlar tərəfindən 78,5 min nikah və 11,0 min boşanma halları qeydə alınmış və əhalinin hər 1000 nəfərinə hesabı ilə nikahların sayı 9,1, boşanmaların sayı isə 1,3 olmuşdur. Cari ilin yanvar-noyabr ayları ərzində Dövlət Miqrasiya Xidmətinin və Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq qurumları tərəfindən Azərbaycana daimi yaşamaq üçün 1534 nəfər gələn və 742 nəfər ölkədən gedən qeydə alınmışdır.

Sosial təminat. İlk məlumatlara əsasən, 2015-ci ilin əvvəlinə ölkədə pensiyaçıların sayı 1290,0 min nəfər olmaqla ölkə əhalisinin 13,6 faizini təşkil etmişdir. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği 173,4 manata çataraq orta aylıq əmək haqqının 39,1 faizini təşkil etmişdir. Cari ilin əvvəlinə 335,3 min nəfər sosial müavinət, 51,6 min nəfər Azərbaycan Respublikası qarşısında xüsusi xidmətlərə görə təqaüd və 120,7 min ailənin 527,2 min nəfər üzvü ünvanlı dövlət sosial yardımını almışdır. 2014-cü il ərzində birdəfəlik müavinət alanların sayı 116,4 min nəfər olmuşdur.

Səhiyyə. 2013-cü illə müqayisədə 2014-cü ildə səhiyyə üçün ayrılan büdcə vəsaiti 17 faiz artaraq 725 milyon manat təşkil etmişdir. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq, ölkədə aparıcı texnologiyalarla, müasir tibbi avadanlıqlarla təchiz olunmuş yeni tibb mərkəzlərinin yaradılması işi davam etdirilmişdir. Hesabat ilində 66 səhiyyə müəssisəsində təmir-tikinti işləri aparılmışdır. Bunların 18-i Bakı şəhərində, 48-i isə regionlarda yerləşir. İlk məlumatlara əsasən, 2015-ci ilin əvvəlinə ölkədə 32,9 min həkim və 57,9 min orta tibb işçisinin çalışdığı 567

xəstəxana və 1763 ambulatoriya-poliklinika müəssisəsi fəaliyyət göstərir və əhalinin hər 10 min nəfərinə orta hesabla 35 həkim və 61 orta tibb işçisi düşür. Uşaqların sağlamlığının qorunması işinin dövlət siyasətinin ən prioritet istiqamətlərindən olduğunu bir daha sübut edən "Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Uşaqların icbari dispanserizasiyadan keçirilməsinə dair", "Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə" Dövlət Proqramları qəbul edilmişdir. Bu sənədlər uşaqlar arasında xəstələnmə, sağlamlıq imkan-larının məhdudluğunun və ölümün səviyyəsinin azaldılmasına, perinatal yardım islahatlarının davam etdirilməsinə, gənclərə göstərilən reproduktiv sağlamlıq və ailə planlaşdırılması xidmətlərinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Ekologiya. 2015-ci ilin əvvəlinə flora və faunanın qorunub saxlanması və təkrar istehsalı üçün ölkədə ümumi sahəsi 209,1 min hektar olan 11 dövlət təbiət qoruğu, sahəsi 322,3 min hektar olan 9 milli park və sahəsi 361,2 min hektar olan 24 dövlət təbiət yasaqlığı mövcuddur. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri ölkə ərazisinin 10,3 faizini təşkil edir. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin monitoring xidmətləri tərəfindən 2014-cü ildə 1573 müəssisədə müvafiq müayinələr aparılmış və nəticədə su hövzələrinin çirkləndirilməsi üzrə tədqiq olunmuş hər üç müəssisədən birində və atmosfer havasının çirkləndirilməsi üzrə müayinəyə cəlb olunmuş hər dörd müəssisədən birində atılan tullantıların icazə verilən həddən artıq olması qeydə alınmışdır. Təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin pozulmasına görə ötən il inzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş 727 nəfər vəzifəli şəxslərdən və vətəndaşlardan 463,4 min manat məbləğində cərimə tutulmuşdur.

Təhsil. İlk məlumatlara əsasən, 2015-ci il yanvar ayının 1-i vəziyyətinə ölkədə fəaliyyət göstərən 1639 dövlət və 41 qeyri-dövlət məktəbəqədər təhsil müəssisəsində 108 min uşaq və ya 1-5 yaşlı uşaqların 13,5 faizi tərbiyə alır. 2014/2015-ci tədris ilinin əvvəlinə ölkənin 4456 dövlət və 20 qeyri-dövlət əyani ümumi təhsil müəssisələrində 1,3 milyon şagird təhsil almışdır. Bundan əlavə, sağlamlıq imkanları məhdud olan 6000 uşağın təhsil aldığı 16 xüsusi məktəb və ya ümumi təhsil müəssisələrində xüsusi siniflər fəaliyyət göstərmişdir.

2014/2015-ci tədris ilinin əvvəlinə şagirdlərinin sayı 50,4 min nəfərdən artıq olan 82 dövlət liseyi və gimnaziyası fəaliyyət göstərmişdir. 2014-cü ildə əyani ümumi təhsil müəssisələrini bitirən 83,8 min nəfər məzundan 83,2 min nəfəri və ya 99,4 faizi tam orta təhsil haqqında attestat almışdır. Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən 2014-cü ilin sentyabr ayında dövlət əyani ümumi təhsil müəssisələrində keçirilmiş statistik müayinənin nəticələrinə görə, məktəblərin 93,1 faizi, o cümlədən şəhər yerlərində 99,5 faizi, kənd yerlərində isə 90,9 faizi kompyuterlərlə təmin olunmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə kompyuterlərin sayı 6,4 min ədəd və ya 12,3 faiz artaraq, 58,0 minə çatmışdır. Hazırda hər 22 şagirdə orta hesabla bir kompyuter düşür, halbuki 8 il əvvəl 101 şagirdə bir kompyuter düşürdü. 2014/2015-ci tədris ilinin əvvəlinə ölkədə fəaliyyət göstərən 61 orta ixtisas təhsil müəssisəsində 60478 tələbə təhsil almış, onların üçdə iki hissəsini qadınlar təşkil etmişdir. Azərbaycanda bakalavr və magistrlərin hazırlanmasını həyata keçirən 39 dövlət və 14 qeyri-dövlət ali təhsil müəssisəsində təhsil alanların sayı 158212 nəfər olmuşdur ki, onların da 48,5 faizini qadınlar təşkil edir.

Elm. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş "Azərbaycanda 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya" həyata keçirilir. 2015-ci ilin əvvəlinə ölkədə müxtəlif elmi-texniki xidmətləri həyata keçirən 140 elmi təşkilat və müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Bu elm ocaqlarında elmi tədqiqat və işləmələrlə 22,4 minə yaxın mütəxəssis məşğul olur, onların da 70,6 faizi tədqiqatçılardır. Bundan əlavə, elmi-tədqiqat bölmələrində ştatda olmayan və ali təhsil müəssisələrində çalışan 10 min nəfər elmi pedaqoji işçi elmi-tədqiqat bölmələrində tədqiqat və işləmələri yerinə yetirirlər. 2015-ci ilin əvvəlinə Milli Elmlər Akademiyasının 49 akademiki və 97 müxbir üzvü vardır.

Mədəniyyət. Hazırda ölkədə mədəniyyət sahəsinin inkişafı ilə əlaqədar bir sıra əhəmiyyətli layihələr həyata keçirilmiş, milli mədəniyyətimizin dünyada tanındılması, ölkəmizin dünyanın mədəniyyət məkanına uğurla inteqrasiya olunması, milli mədəni irsimizin, dəyər və sərvətlərimizin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm nəticələrə nail olunmuşdur. Dövlət

siyasətinin əsas prioritetlərindən biri də mədəniyyət ocaqlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin qorunub saxlanmasıdır. Bu gün Azərbaycanda 34 milyon kitabxana fondu olan 3320 kütləvi kitabxana, 2731 klub müəssisəsi, 228 muzey, 28 peşəkar teatr və 346 mədəniyyət və istirahət parkı əhaliyə xidmət göstərir. 2014-cü ildə muzeylərə gələnlərin sayı 2,2 milyon nəfər, teatrlara gələnlərin sayı 0,7 milyon nəfər olmuşdur. Hazırda Azərbaycanda dövlət əhəmiyyətli tarix, mədəniyyət, memarlıq, bədii və etnoqrafiya qoruqlarının sayı 28-ə çatmışdır.

İdman. 2014-cü ildə müxtəlif beynəlxalq yarışlarda qazanılmış 805 medalın 75-i qızıl, 255-i gümüş, 275-i isə bürünc əyarlıdır. Olimpiya idman növləri üzrə qazanılan medalların sayı 278-dir. İlk məlumatlara görə, 2015-ci ilin əvvəlinə ölkədə idman qurğularının sayı 10,8 minə çatmışdır və idmanla məşğul olanların sayı müntəzəm olaraq artmaqdadır. Əhali arasında futbol, voleybol, şahmat, yüngül atletika, dama, basketbol, sərbəst güləş, cüdo və stolüstü tennis kimi idman növlərinə daha çox maraq göstərilir.

Xarici ticarətin sosial-iqtisadi inkişafda olan müsbət təsirlərini əyani şəkildə bir daha görmək üçün yekun diaqramda əsas sosial-iqtisadi və xarici ticarət göstəricilərinin korrelyasiyasını görməyə ehtiyac vardır. Aşağıdakı diaqram və cədvəldə əsas göstəriciləri ümumiləşdirilərək müqayisə etmək tədqiqat işinin nəticəsini bir daha əyani şəkildə müşahidə etməyə imkan verir.

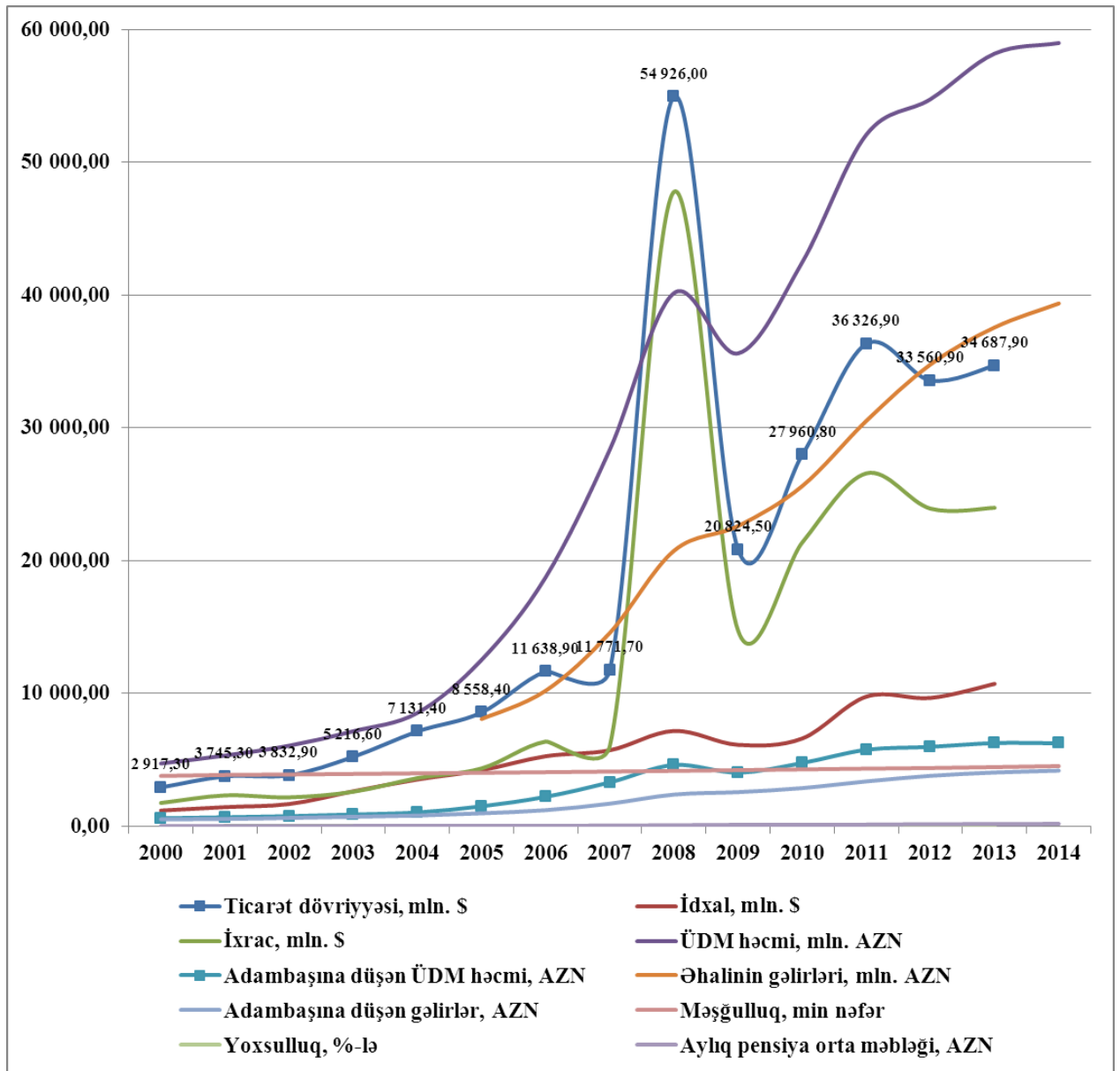
Diaqramdan görüldüyü kimi 2000-2014 cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi artdıqca və ya dəyişdikcə, əsas sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri də adekvat olaraq artmış və ya dəyişmişdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı onun xarici ticarət fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır.

Cədvəl 3.10.

	Ticarət dövriyyəsi, mln. \$	İdxal, mln. \$	İxrac, mln. \$	ÜDM həcmi, mln. AZN	Adambaşına düşən ÜDM həcmi, AZN	Əhalinin gəlirləri, mln. AZN	Adambaşına düşən gəlirlər, AZN	Məşğullük, mir nəfər	Yoxsulluq, %-lə	Aylıq pensiya orta məbləği, AZN
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	4 718,1	593,2		508,9	3 782,8		13,0
2001	3 745,3	1 431,1	2 314,2	5 315,6	661,7		535,5	3 855,5	49,00%	14,4
2002	3 832,9	1 665,5	2 167,4	6 062,5	747,5		618,8	3 891,4	46,70%	14,7
2003	5 216,6	2 626,2	2 590,4	7 146,5	872,7		700,7	3 931,1	44,70%	17,7
2004	7 131,4	3 515,9	3 615,5	8 530,2	1 030,4		796,7	3 972,6	40,20%	23,8
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	12 522,5	1 494,3	8 063,6	962,2	4 016,9	29,30%	24,0
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	18 746,2	2 208,2	10 198,5	1 201,3	4 062,3	20,80%	28,5
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	28 360,5	3 296,6	14 558,2	1 692,2	4 110,8	15,80%	41,1
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	40 137,2	4 603,7	20 735,4	2 378,3	4 162,2	13,20%	62,9
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	35 601,5	4 033,2	22 601,1	2 560,4	4 215,5	10,90%	95,8
2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2	42 465,0	4 753,0	25 607,0	2 866,1	4 271,7	9,10%	100,4
2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9	52 082,0	5 752,9	30 524,6	3 371,7	4 329,1	7,60%	112,9
2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0	54 743,7	5 966,1	34 769,5	3 789,3	4 375,2	6,00%	145,1
2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4	58 182,0	6 258,3	37 562,0	4 040,3	4 445,3	5,30%	152,0
2014				58 977,8	6 241,1	39 360,7	4 180,6	4 521,2		170,5

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Diaqram 3.16.

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Nəticə və təkliflər

Tədqiqat işinin nəticəsi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf və xarici ticarət dinamikasını əks etdirən bir çox göstəricilərin inkişafı müsbət korrelyasiya əmələ gətirir. Xarici ticarət dövriyyəsi, ixrac, idxal, ÜDM və adambaşına düşən ÜDM, əhali gəlirləri, məşğulluq, təhsil, səhiyyə, sosial təminat, ekologiya, və s. sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri cədvəl və diaqramlardan görüldüyü kimi artım tempi ilə inkişaf edir.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinin daha da yaxşılaşdırılması tədqiqatda göstərilən məlumatların, cədvəl və diaqramların nəticəsi kimi ölkənin xarici ticarət dinamikasından asılıdır. Bununla belə Azərbaycan xarici ticarət dövriyyəsinin, bütövlükdə iqtisadiyyatının böyük qismi neft sektorundan asılı olduğundan sosial-iqtisadi inkişafın uzunmüddətli təmin edilməsi müəyyən risk doğurur. Ona görə də bundan sonrakı dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi xarici ticarət strategiyasından daha çox asılı olacaqdır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasına əsasən ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürüldüyündən, qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və ixrac prosedurlarının daha da sadələşdirilməsi məqsədilə orta müddətli dövrdə ölkədə tətbiq edilən xarici ticarət siyasətinin prioritet istiqamətləri nəzərə alınmaqla tədqiqatın nəticəsindən qaynaqlanan aşağıdakı təkliflər qeyd olunur:

- xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması və ölkənin ixrac potensialından maksimum səviyyədə istifadənin təmin edilməsi və ölkənin milli iqtisadi maraqları təmin edilməklə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvolma prosesinin davam etdirilməsi;

- ixrac edilən və ixrac potensialı olan məhsulların keyfiyyət standartlarının yüksəldilməsi və bu istiqamətdə beynəlxalq standartlara uyğun məhsul istehsal edən müəssisələrin stimullaşdırılması və milli brendlərin yaradılmasının dəstəklənməsi;

- regionların inkişafında böyük rolü olan kənd təsərrüfatı və emalı məhsullarının hədəf bazarlara çıxış imkanlarının araşdırılması və artırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- Azərbaycan mənşəli məhsulların xarici bazarlara maneəsiz ixrac edilməsi məqsədilə müvafiq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi;
- Ümumiləşmiş Preferensiyalar Sistemləri çərçivəsində əldə edilən güzəştlərdən maksimum səviyyədə istifadənin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- ticarətin asanlaşdırılması, o cümlədən ticarət zamanı rəsmiləşdirmə işlərinin müddətinin qısaltılması və bununla bağlı xərclərin aşağı salınması üzrə işlərin davam etdirilməsi;
- xarici ticarətin inkişafı üçün infrastruktur təminatının daha da yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- tarif dərəcələrinin optimallaşdırılması, qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin azaldılması, ölkə daxili istehsalın artımını dəstəkləyəcək və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edəcək idxalat siyasətinin tətbiq edilməsi;
- antidempinq qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və zəruri hallarda müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Azərbaycan mənşəli kənd təsərrüfatı məhsullarına xarici bazarlarda tətbiq edilən diskriminasiya tədbirlərinin araşdırılması və zərurət yarandığı təqdirdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- müqayisəli üstünlüyə malik olan Azərbaycan mənşəli məhsulların dünya bazarlarına çıxış imkanlarının artırılması məqsədilə ixracatçı müəssisələrin beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda iştirakının stimullaşdırılması;
- Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun olaraq ticarət sahəsində ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərə qoşulması istiqamətində müvafiq işlərin davam etdirilməsi;
- xarici ticarət sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və xarici ticarət siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkəmizin milli maraqlarına

uyğun, elmi-praktiki üsullara əsaslanan müasir ticarət siyasəti metodlarının tətbiq edilməsi;

-ixracatda elektron ticarət xidmətlərindən geniş istifadə imkanlarının araşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində müvafiq işlərin görülməsi;

-ixracın genişləndirilməsi məqsədilə ixracatçılara dövlət dəstəyi üzrə mexanizmlərin araşdırılması, ixracatçılara maliyyə dəstəyinin göstərilməsi üzrə banklar tərəfindən ixrac kreditlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində müvafiq işlərin görülməsi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “İqtisadi Siyasət, Metodologiya və praktika” – Rasim Həsənov, Bakı 2009.
2. “Beynəlxalq Ticarət” - V.İ.Truxaçev, İ.N.Lyakişeva, V.L.Yeroxin, Bakı 2012.
3. “Dünya İqtisadiyyatı, Müasir dövrün problemləri” – Aqil Əliyev, Arif Şəkərəliyev, İdris Dadaşov, Bakı 2003.
4. “Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri”, Bakı 2013
5. “Azərbaycan 2020, Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyası.
6. “Azərbaycanın ÜTT-yə Üzvlük Prosesinin Qiymətləndirilməsi üzrə Siyasət Sənədi” – Vüqar Bayramov, Bakı 2010
7. “Dövlət İqtisadi Siyasəti –reallıqlar, perspektivlər” – A.Ş.Şəkərəliyev, Bakı 2009
8. “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər” - Dos.Kərimov Ə.İ.,Kərimov C.Ə., Bakı 2006
9. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi – www.stat.gov.az
10. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi - www.economy.gov.az
11. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi - www.maliyye.gov.az
12. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi – www.customs.gov.az
13. Dünya Bankı – www.data.worldbank.org
14. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı - www.wto.org

Referat

Xarici ticarət milli təsərrüfatlar arasında əmtəə və xidmətlərin mübadiləsidir. “Xarici ticarət” termini ancaq ayrıca götürülmüş ölkə üçün tətbiq edilə bilər. Xarici ticarət ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan amillərdən biridir. Bu baxımdan xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi, onun düzgün strategiyasının qurulması, sosial və iqtisadi siyasətlə uzlaşdırılması və bu strategiyanın dəqiq həyata keçirilməsi vacibdir. Hər hansı ölkənin xarici ticarət siyasəti bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının tərkib elementi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Xarici ticarətin strukturunda baş verən kiçik dəyişiklik belə ölkənin maddi rifahına təsir göstərə bilər.

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti dedikdə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə qarşıya qoyduğu məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Xarici ticarət siyasəti Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində iki yanaşmanı əks etdirir: dövlətin əmtəə mübadiləsi sferasına müdaxiləsi dərəcəsiindən asılı olaraq azad ticarət və ya proteksionizm. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində azad ticarət prinsipləri üstünlük təşkil etsə də, hazırda getdikcə hər iki yanaşmanın optimal nisbətindən istifadəyə çalışılır.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf proqramında xarici iqtisadi siyasət əsasən dörd istiqamətdə həyata keçirilir: Xarici ticarət siyasəti; Ödəniş balans siyasəti; Xarici investisiya siyasəti; Xarici yardım siyasəti.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazanandan bəri, xarici ticarət dövriyyəsi 8 dəfə, idxalın həcmi 10 dəfə, ixracın həcmi isə 12 dəfədən çox artmışdır. Həmçinin, müsbət saldo əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Ən yüksək müsbət saldo 2008-ci ildə təxminən 40,5 milyard ABŞ dolları həcmində qeydə alınmışdır. Buna əsas səbəb ixrac olunan xam neftin qiymətinin dünya bazarında yüksək həddə olması idi.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına əsasən 2014-cü ildə ÜDM-in real artım tempi 2,8% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 59 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 6241.1 manat təşkil etmişdir.

2014-cü ildə ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 17615.8 mln. manat investisiya yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi artdıqca, ÜDM və adambaşına düşən ÜDM, əhali gəlirləri, məşğulluq, təhsil, səhiyyə, sosial təminat, ekologiya, və s. sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri də müsbət tendensiya ilə artmışdır. Beləki, son 10 ildən artıq müddətdə ÜDM həcmi təxminən 15 dəfə artaraq 59 milyard manat olmuş, adambaşına düşən ÜDM 10 dəfə artaraq 6241 manat olmuşdur. Adambaşına düşən əhali gəlirləri 8 dəfə artaraq 4180 manata çatmışdır. İqtisadi məşğul əhalinin sayı 4,5 milyonu keçmiş, yoxsulluq 49%-dən 5,30%-dək enmişdir.

Bütün bunlar onun göstərir ki, makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinin daha da yaxşılaşdırılması ölkənin xarici ticarət dinamikasından asılıdır. Bununla belə Azərbaycan xarici ticarət dövriyyəsinin, bütövlükdə iqtisadiyyatının böyük qismi neft sektorundan asılı olduğundan sosial-iqtisadi inkişafın uzunmüddətli təmin edilməsi müəyyən risk doğurur. Ona görə də bundan sonrakı dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi xarici ticarət strategiyasından daha çox asılı olacaqdır.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasına əsasən ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürüldüyündən, qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və ixrac prosedurlarının daha da sadələşdirilməsi məqsədilə orta müddətli dövrdə ölkədə tətbiq edilən xarici ticarət siyasətinin prioritetləri xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması, ixrac potensialı olan məhsulların keyfiyyət standartlarının yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatı və emalı məhsullarının hədəf bazarlara çıxış imkanlarının araşdırılması, xarici ticarətin inkişafı üçün infrastruktur təminatının daha da yaxşılaşdırılması, tarif dərəcələrinin optimallaşdırılması, ixracatda elektron ticarət xidmətlərindən geniş istifadə imkanlarının araşdırılması və s. olacaqdır.

Резюме

Внешняя торговля представляет собой обмен товаров и услуг между национальными экономиками. Термин «Внешняя торговля» также может применяться к отдельным странам, одним из показателей которого, является важная роль внешней торговли в социально-экономическом развитии страны. В связи с этим, важным условием развития внешней торговли является создание и координация надлежащей стратегии социально-экономической политики, а также ее точная реализация. Внешнеторговая политика, какой либо страны, в целом, должна рассматриваться как элемент концепции экономической безопасности. Даже небольшое изменение в структуре внешней торговли страны может повлиять на финансовое благополучие.

Под внешней экономической политикой понимается деятельность, направленная на реализацию запланированных целей выдвинутых в международных экономических отношениях.

Во внешнеэкономической политики Азербайджана внешняя торговля отображает два подхода: в зависимости от степени вмешательства государства в сферу деятельности товарной биржи в виде свободной торговли и протекционизма.

Несмотря на то, что принципы свободной торговли имели большое влияние в первые годы независимости, в настоящее время используется оптимальное использование вышеуказанных подходов.

В соответствии с программой социально-экономического развития Азербайджана, внешнеэкономическая политика осуществляется согласно четырем направлениям: Внешнеторговая политика; Политика платежного баланса; Внешняя инвестиционная политика; Политика внешней помощи.

За годы независимости Азербайджанской Республики внешнеторговый оборот увеличился в 8 раз, объем импорта в 10, а объем экспорта более чем в 12 раз. Кроме того, значительно увеличилось положительного сальдо торгового баланса. Самый высокий показатель положительного сальдо был

отмечен в 2008 году около 40,5 млрд. долларов США. Основной причиной таких высоких показателей являлась высокая стоимость сырой нефти на мировом рынке.

Согласно официальным данным Государственного Комитета по Статистике Азербайджанской Республики реальный рост ВВП в 2014 году составил 2,8%, согласно текущим ценам более 59 млрд. манат. ВВП на душу населения составил 6241,1 манат. В 2014 году на развитие социально-экономического сектора было инвестировано 17615.8 млн. манат.

В связи с увеличением внешнеторгового оборота Азербайджанской Республики, с положительной динамикой увеличиваются показатели ВВП, ВВП на душу населения, доходы населения, занятость, сфера образования, здравоохранения, социального обеспечения, экологии и социально-экономический показатели развития.

Таким образом, в течение последних 10 лет рост ВВП увеличился в 15 раз, составив 59 млрд. манат, рост ВВП на душу населения увеличился в 10 раз, составив 6241 манат. Доходы на душу населения достигли 4180 манат, увеличившись в 8 раз. Численность экономически активного населения составило более 4,5 млн, уровень бедности снизился с 49% до 5,30%.

Все это показывает, что сохранение макроэкономической стабильности, улучшение социально-экономического развития зависит от внешнеторговой динамики страны.

Таким образом внешнеторговый оборот Азербайджана, а также зависимость большей части экономики от нефтяного сектора ставит под определенный риск обеспечение долгосрочного развития социально-экономической жизни страны. Поэтому обеспечение дальнейшего развития социально-экономической жизни страны будет зависеть от внешнеторговой стратегии.

Осуществляемая Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее», основанная на экспортную модель экономического развития, будет основываться путем расширения экспортных процедур не нефтяных

продуктов; а также для дальнейшего облегчения экспортных процедур в среднесрочной перспективе, использование внешнеторговой приоритетов политики для дальнейшей либерализации; увеличение стандарты качества продуктов имеющих экспортный потенциал, исследование пути выхода сельскохозяйственной и производственной продукции на целевой рынок, улучшение инфраструктуры для развития внешней торговли, оптимизация тарифных ставок, а также исследование и широкое применение услуг электронной торговли.

Summary

Foreign trade is the exchange of goods and services between the national economies. "Foreign trade" term can be applied to individual countries. Foreign trade plays an important role in socio-economic development of the country. In this regard, the improvement of foreign trade, the establishment of a proper strategy for social and economic policy, co-ordination and implementation of this strategy is important. Any country's foreign trade policy should be considered as an element of the concept of economic security. Even a small change in the structure of foreign trade in the country could affect the financial well-being.

Under Azerbaijan's foreign economic policy, the activity is considered in international economic relations, which aims to put forward the implementation of the planned objectives. Foreign trade policy reflects two approaches in Azerbaijan's foreign economic policy: depending on the degree of state intervention in the sphere of commodity exchange, those are protectionism and free trade. The principles of free trade dominated the early years of independence, but now increasingly trying to use the approach, the optimum rate. According to the program of socio-economic development of Azerbaijan's foreign economic policy is carried out in four areas: Foreign trade policy; The payment balance policy; Foreign investment policy; Foreign aid policy.

Since the independence, the foreign trade turnover increased by 8 times, the volume of imports increased by 10 times, while the volume of exports increased more than 12 times. Also, the trade surplus increased significantly. The highest positive balance of about 40.5 billion US dollars in 2008 has been registered. The main reason for this high level of exports was the fact that the world market price of crude oil.

According to the Azerbaijani State Statistics Committee, in 2014, with 2.8% real growth rate GDP has been 59 billion AZN at current prices. GDP per capita amounted to 6241.1 AZN. In 2014, 17615.8 million AZN investment have been involved from all sources to the economic and social development of the country.

As Azerbaijan's foreign trade turnover increases, GDP and GDP per capita, population income, employment, education, health, social security, environment and other social-economic development indicators increased with the positive trend.

Thus, over the last 10 years, an increase of almost 15 times of GDP reaching 59 billion AZN, an increase of 10 times of GDP per capita reaching 6241 AZN. Per capita income of the population has reached 4180 with the increase of 8 times. The number of economically active population reached 4.5 million, poverty declined from 49% up to 5.30%.

All these shows that keeping the macroeconomic stability, improving the socio-economic development indicators depend on the dynamics of country's foreign trade. However, the foreign trade turnover of Azerbaijan, as an oil-dependent economy is a major part of ensuring the long-term socio-economic development is a certain risk. Therefore, the provision of socio-economic development in the future will depend more on foreign trade strategy.

In "Azerbaijan 2020: vision to future" improvement strategy, export-oriented economic model will be major model, so for the increasing of non-oil products and simplification of export procedures, the foreign trade policy priorities for mid and long term period will be liberalization of foreign trade, increasing the export products quality standards, processing of agricultural products access to their target markets, improvement of infrastructure for the development of foreign trade, tariff rates, streamlining access to a wide range of services exports in the investigation of electronic commerce etc.